

94 4.

III.

BESZÉD,

MELYET

AZ 1876—7. ÉVI TANSZAKASZNAK

A BUDAPESTI KIR. MAGY. TUDOM. EGYETEMNÉL

SZEPTEMBER 10-én

TÖRTÉNT

ÜNNEPÉLYES MEGNYITÁSOKOR

TARTOTT

DR. BERGER EV. JÁNOS,

ESZTERGOM-FŐMEGYEI ÁLDOZÁR, KIR. MAGY. TUD. EGYETEMI NY. R. TANÁR

S A HITUDOMÁNYI KAR E. I. DÉKÁNJA.

Mythen (Märchen) der Griechen

Die griechische Mythologie ist eine der ältesten und reichsten der Welt. Sie bildet die Grundlage der griechischen Kunst, Literatur und Philosophie. In der griechischen Mythologie spielen Götter, Halbgötter, Helden und Monster eine wichtige Rolle. Die griechische Mythologie ist eine Mischung aus Naturerkenntnis, menschlichen Erfahrungen und Fantasie. Sie spiegelt die Vorstellungen der Griechen über die Welt und das Leben wider. Die griechische Mythologie ist eine wichtige Quelle für das Verständnis der griechischen Kultur und Geschichte. Sie ist auch eine wichtige Quelle für das Verständnis der menschlichen Psyche und der menschlichen Existenz. Die griechische Mythologie ist eine wichtige Quelle für das Verständnis der menschlichen Natur und der menschlichen Seele. Sie ist eine wichtige Quelle für das Verständnis der menschlichen Welt und der menschlichen Zukunft.

Mélyen tisztelt gyülekezet!

Az egyetemi tudománykaroknak ez idén tudvalevőleg a hittudományi karra eső sorrendje és az új tanév megnyitását ünneplő ősi szokás egyrészt, másrészt a hittudományi karnak csekélységemre reflektált szíves bizalma hozta magával, miszerint nekem jutott a szerencse, ez ünnepélyes alkalommal e díszes helyről az alma mater nevében üdvözölni a mélyen tisztelt gyülekezetet, de egyúttal rám nehezült azon, legalább előttem nem könnyű kötelességszerű feladat is, szólni az összes tudománykarok s szakok legkiválóbb képviselői s jelöltjei előtt olyasmiről és úgy, hogy az necsak az említett sorrend természetes céljának, tehát jelenleg a hittudományi kar rész-szerű szempontjai s érzeteinek, hanem a mélyen tisztelt egész gyülekezet, tehát az összes karok s szakok egyetemes érdekeinek, azonfelül az ünnepélyes alkalom méltóságának is megfeleljen.

Tárgyamat ugyan — legalább az én felfogásom szerint — könnyű volt minden habozás nélkül megválasztanom. Sokkal szembeszökőbb ugyanis jelenleg a tudományos világban azon mindinkább határozottabban s élesebben kidomborodó mozzanat, mely az utolsó években, kivált a legutolsó háromban, a mily hosszas, ép oly káros fermentatiók után az igazi tu-

domány zavartalanabb s méltóbb jövőjét, általánosb s elismertebb győzelmét jelezni kezdi; sokkal fontosb s nagyobb horderejű tény, látni mint kezd — még pedig, úgyszólván, saját körében fentartóztathatlanul tovafejlődő egy elvégrei józanabb áramlat, s mintegy ösztönszerű egy rögtöni, majdnem általános fordulat s üdvös ébredés következtében, — a már nemcsak az igazi tudománnyal vetélkedő párhuzamban előretolakodott, hanem mesterségesen inscenírozott dicstelen dominációval és az igazság s hazugság közti határvonal teljes eltörlésével fenyegető vakmerő szédelgés, az Isten és józan ész nélküli áltudomány, elég nagy léptekkel immár határozott hanyatlásnak indulni; sokkal szembeszökőbb, mondom, fontosb és az igazság s valódi tudomány minden őszinte barátjára nézve örvedetesebb jelenség ez, mintsem, hogy akár — midőn értekezésemre alkalmas tárgyat kerestem, — figyelmet magára ne vonta, akár — midőn e díszes gyülekezet s ünnepélyre gondoltam, — részemről elég érdekes s méltónak ne találtathatott volna.

De a mily könnyű volt megtalálni a tárgyat, ép oly nehéznek tartom róla, mint az egyes tudomány-szakokban bővebb tájékozottságot és úgy mélyebb mint illetékesb ítéletet igénylőről érdemlegesen s egyszersmind e díszes gyülekezet igényeihez méltó alakban szólni.

Megvallom, oly feladatnak tartom én ezt, melynek nagysága és terhe avatottabb vállakra jobban illett volna.

Azonban int a kötelesség; s azért röviden regisztrálni sietek az imént érintett, ránk annyira viga-

szós s lelkesítő jelenséget, melynek kivált tanulságos oldalát kiemelendő, szükségesnek tartom egyuttal egyebek közt — a mennyiben azt egy alkalmi beszéd szűk kerete megengedi — az áltudomány fejlődése s hanyatlásának főbb okait feltüntető kis elmélkedést részben előrebocsátani, részben pedig közbeszöni.

*   *   *

Az ember részéről bármiként s bármely ismeretforrásból, akár a természeti, tehát érzéki s érzékfeletti észleges, akár a természetfeletti létezőkről elérhető összes tudás, vagyis az összes létezőknek nem csupán egyszerű felfogása, hanem közelebbi vagy távolabbi okaikban, alapjukban, miért- s mikéntjökben való mélyebb megismerése, — összefüggő, szerves, rendszerezett egységbe hozva, képezi a tudományt általában.

Bizonyos szempontból közelebbiről összetartozó, s bizonyos tekintetben közvetlenebbül csoportosuló több részszerű, rendszeresített tudásból keletkeznek az egyes tudományágak s szakok, melyek ugyan — a mennyiben e némileges külön csoportulás különleges szempontjai s tekintetei igazolhatók, s ezek szerint bizonyos ismeretköröknek különleges nyomozása s fejtegetése a kellő munkafelosztás végett is szükséges, — annyiban, magukban véve, objectiv önállósággal is birnak; azonban a mennyiben közvetve felvagy lefelé, távolabbi okaik, alapjaikban, vagyis mélyebb s teljes miért- s mikéntjökben másokkal szükségképen találkoznak, annyiban egy és ugyanazon szakadatlan szerves láncolatnak csupán egyes izei, s annyiban a valódi, mélyebb, tökélyesb tudásnak

csupa egyszerű, — néha többé-kevésbé még ugyan hasznos, de mindenesetre csak egyoldalú s felületes — ismeretekké letörpítése nélkül, sőt a többi testvértudományszakokra is sokszorosan káros, mert zavart, hiányt s hézagot okozó visszahatás nélkül az összes egyetemes tudomány szellemi kozmoszától függetlenül külön nem szakíthatók, el nem szigetelhetők.

E természetesen szerves összeköttetésről többet szólanom annyival is inkább felesleges lenne, mert — mint arra visszaemlékezhetünk s egyetemünk aktáiból látható — szóltak róla majd a rectori székről, majd e helyről is ép oly alaposan, mint ékesen, egyetemünknek most is itt körünkben díszlő első rendű kitűnőségei.

Csak azt az egyet kívánom mégis megemlíteni még, hogy valamennyi tudományszak közül a szoros értelemben vett bölcsészet, — melynek azonkívül, hogy az emberi megismerés összes forrásaival, mindenikének legalább is általános vizsgálatával foglalkozik, lényeges feladata minden létezőnek, s így az összes létezőkről nyerhető minden ismeretnek s tudatnak legvégsőbb s legfőbb okait, alapjait fürkészní, — a bölcsészet, mondom, mint e tekintetben általános tudomány, leginkább s legközvetlenebbül van hivatva ama szerves összeköttetés eszközlése, fentartása- és védelmére. Utóbbi tekintetben csupán csak az isteni kinyilatkoztatásból merített ész-feletti fensőbb igazságokkal foglalkozó, szoros értelemben vett hittan esik a bölcsészet körén kívül; noha egyéb tekintetekben evvel is szorosabban, mint bármely más tudományággal áll egyrészt az úgynevezett hit-

előzmény, a hitrei észindokok s a hitkötelem, másrészt a tudományos hittanban a positiv alapok mellett mellőzhetlenül szereplő speculatio által elválaszthatatlan érintkezésben.

És sajátságos, — a valódi tudomány mellett oly káros visszahatással mindinkább tért foglalt tévtudomány keletkezése s fejlődésének rövid oknyomozására menvén át — mégis úgy találjuk: hogy épen a bölcsészet kebeléből támadt azon viszketeges, szenvedély-szülte áramlat, mely a tudományos világban káros szakadásra, századokon átvonult sajnos zavarokra, a legfényesb elmék megvesztegetésére s jobb ügyre méltó, legkitartóbb erők üdvtelen elpazarlására adott lökést.

Ugyanis a XIV. század óta az egyház és így a kereszténység tekintélyének folytonos csökkenését szült, sűrűen váltakozó ismeretes nagy események, hatalmi vetélkedések, mindinkább oly légkört varázsoltak elő, melyből úgy a XV. század végének, korántsem csupán művészet s philológiára szorítkozott renaissance-sza, mint a XVI. századnak, általános társadalmi rázkódtatást okozott, úgynevezett reformációja bő életerőt szívhatott; az új világrészek felfedezése folytán is támadt új viszonyok, új ismeretek s nézpontok, új oldalról igénybe vett törekvések, a nagyobb anyagi s szellemi közlekedés és vállalkozás folytán új irányt nyert elevenebb egyéni s társadalmi élet, a mindenütt s mindenben fejlődött folytonos átmeneti stadiumok, a régivel könnyebben szakítani kész s újat elfogadni hajlandóbb közhangulat, — mindannyi opportun körülmény volt arra, hogy az akkori bölcsészet malcontent-jai az úgynevezett

Scholastica ellen annál is inkább sikerrel inscenírozott mesterséges támadás ürügye alatt, mert a quæstiók s distinctiók a műformulák s kifejezések folyton bonyolodottabb tömkelegével fárasztó, rideg kérgű emez akkori iskolatudomány rovására a csinos, praegnans alakjaival vonzó renaissance-szal is szövetkezett — tulajdonképen csakhamar magukat, a rájuk kényelmetlen kereszténység igazságait rázták le magukról azon antik bölcsészettel együtt, melyet mindenütt hódító szövetségesök, a renaissance kedvéért egy időre, szilárdabb lábrakapásig, színleg repristináltak; és már a XVII. század elején nyiták meg most már független reformbölcsészeti második korszakát, mely állítólag minden előítélettől ment, igazi tiszta tudást s új tökélyes philosophiát létesíteni lett volna hivatva.

És hogy miben állt legyen e függetlenített új bölcsészet egész Kantig, — kinek tán jóakaró, de még szédítőbb végletekre lökést adott javítási kísérleteivel harmadik s egyúttal utolsó korszakába lépett — s Kanttól le egészen a legújabb korig: — arra bármely bölcsészettörténeti kézikönyv ad elég szomorú feleletet.

Kerülte a helyes utat már csak azért is, mert különben a kereszténység igazságai előtt okvetlenül ismét meghódolni lett volna kénytelen; az igaz bölcsészet nevét s helyét bitorló ez álbölcsészet pedig független akart maradni, sőt már most hegemonia után is törekedvén, inkább hódítani kívánt.

A keresztény philosophiát „meghaladott álláspont“-nak tartani, vakon domináló valóságos rögeszme maradt; a kevély önhittségtől inficiált leg-

genialisabb elméket az önálló eredetiség viszketeges hajhászata s az egymástól mitsem-tanulás, mitsem-elfogadás dőre elve igézte meg. Egyik rendszer a másikat váltá fel, s mert egyik sem akart a másik kárán, tévedésein okulni: egyik a másiknál tévesebb, különcebb, kicsapongóbb s képtelenebb volt; és hogy a francia akadémikus Gratry szavaival éljünk: „szabatosság s elvonás színe alatt az érthető beszédet s s világosságot mellőzvé”,¹⁾ sophistikus fogásokkal az emberi megismerés s tudás hol egyik, hol másik forrását, a természetieket épúgy, mint a természetfelettit el-escamotirozták, sőt alapjaikban valamennyit ingatták meg, úgy hogy szorosan véve már a XVIII. század közepén túl nem volt többé philosophia Európában.²⁾

Csak Hegel bosco-játékos logikai idealismusa kellett még, hogy a fogalomzavar teljes s a dics-telen mű betetőzve legyen.

S kérdjük, vajjon mit eredményezett e természetellenes hűtelen pártütés, s majdnem négyszázadon át üdvtelen tévutakon bolyongó sophistikus fejlődés az ösztudomány terén, az álbölcsészet szoros körén kívül?

Azon természetes kapcsolatoknál fogva, melyek a többi tudományágakat a bölcsészethez fűzik, — a közelebbi vagy távolabbi érintkezés mérve szerint — többé kevésbé azok is, kivált az ujonkeletkezettek, meg lőnek mételyezve s hason tévirányokra csábítva, és pedig még akkor is, midőn már eléggé kifejlődve és megerősödve, a rosz példát utánozván,

¹⁾ Logique, Paris 1858. t. I. p. XXXV. — ²⁾ Gratry. i. h. p. 54.

magukat szintén meglehetősen elszigetelék. Az anyagelviség mellett, melyről alább külön is megemlékezünk, legalább is a rationalismusnak vagy egyúttal a naturalismusnak is lehellete észrevehető még mainap is a legtöbb tudományszakon.

Hogy annál inkább történt meg a káros mételezés a pseudobölcsészet dominatiója korában, midőn a többi tudományág szigorú hegemoniája alá került: önként következik.

Mert valamint egyáltalán az emberiség gyarlóságait feltüntető életben, arravaló körülmények közt történhetik, s vajmi gyakran történik is, hogy az elnyomott igazság felett uralkodhatik egy időre a hazugság, a tévely: úgy az álbölcselés is tudvalevőleg, kivált a mult század végén s e század elején, és még általánosabban századunk közepe táján, régi óhajának teljesültével, — csakugyan a legkorlátlanabb hatalomra jutott, az egyetemi tanszékeken s irodalomban ép úgy, mint a közélet terén.

Így például a jogtudományoknak az Istent kizáró új naturalistikus jogbölcseletből folyó ismeretes elvekhez kelle közélről úgy mint távolabbról símulva alkalmazkodniok, s nemtelen célzatokra szolgáló alacsony eszközökké törpülniök, a francia gunybölcsészet idejében épúgy, mint Hegel korában, annál is inkább, mert az illetékesség színével biró, némi ürügyül csakugyan hangsúlyoztathatott, hogy az alap, a jogbölcselet a bölcsészet körébe tartozik.

Hogy a természettudományoknak legalább a keresztény vallás elleni tudományos színezetű harcban mennyire sürgősen és engedelmesen kelle szövetkezniök, eléggé mutatja, miszerint már 1806-ban a

buzgó „francia intézet“ többi közt, az ezentúl hulla módjára boncoltatni kezdett biblia ellen, a még elég kezdetleges geologia részéről kigondolt több, mint nyolcvan, ma persze már nevetségessé vált elméletet birt felsorolni, melyek Buffon merész kezdeményezése („A természet epochái“) tehát csak 1774 óta lőnek rögtönözve.

Sőt, hogy maguk a történeti tudományszakok is, — melyeknek a kereszténység történeti alapjai megrendítésére vagy legalább tényei s intézményei elferdítésére kelle közreműködniök, — minő méltatlan nyomás alatt álltak legyen az encyclopaedisták uralma óta, annak elég jellemző kifejezést ad a bizonyára illetékes Cantu, midőn mondja: „A fejedelmektől fielelem az újkor történészeihez kevésbbé fért; de annál észrevehetőbben hatott rájuk a bölcsészektől fielelem. A nagyok haragja ellen óvhatták magukat az elhallgatás vagy elfátyolozás által, míg ellenben az encyclopaedisták valamelyikének csak egyetlenegy oldalvágása is, kik a múlt században kizárólag rendelkeztek a hírnévvel, nem egykönnyen volt többé kigyógyítható. Azért egy Raynal, egy Gibbon s más ünnepelt szerzőknél is nem ritkán találkozni azon törekvéssel, hogy ama templom-leomlasztó Simsonok veszélyes gúnyjait kikerüljék.“ ³⁾

Hogy pedig századunk közepének szédítő bölcsészete — mely elődjeinél még fokozottabb mérvben sürgette a theologiának a megsemmisülésel egyértelmű philosophiává-válását vagy a símulni nem akarónak végképeni meg- s elvetését,

³⁾ Allg. Gesch., Neuere Zeit. Bd. I. Übers. v. Brühl. Schaffh. 1859. Einl. p. 64.

— a történeti tudományszakokat is, úgy szólván, elnyeléssel fenyegeté, a mennyiben Fichte próbái után a hatalmában elbizakodott Hegelismus szoros belügyükbe vakmerően nyulva, a tagadhatatlanul mindig s mindenütt nyilvánuló emberi személyes szabásból forrásozott legtarkább tényváltozatok óriási halmazát holmi előre kimért s kiszabott logikai szükségességnek szűk s merev schemájára kívánta szorítani, — eléggé ismeretes.⁴⁾

Lehetetlen volt mégis, hogy az álbölcsészet e folytonos, különénél különcebb kapkodásai és émelgős önhittséggel s szeszélylyel párosult vakmerő erőszakoskodásai mindinkább utálatosabbá s megvetettebbé ne tettek legyen minden philosophiát, és hogy az, mit a már türelmét vesztett Pascal mondott: „a bölcsészet legjobb módja minden philosophiát kinevetni“,⁵⁾ mindinkább vérré ne váljék.

Lehetetlen volt, hogy midőn a régi pogány műveltség legfőbb képviselőjének ismeretes mondása, miszerint „nincs oly oktalan állítás, melyet a bölcsek valamelyike nem védelmezett volna“ — teljes mértékben ismét korszerűvé vált; a philosophia minden hitele s tekintélye le ne rontatott s maga a bölcselés már Krug korában merő „játékszerű“⁶⁾ ne tartatott legyen.

Bárcsak e hitelvesztettség s megvetettség a meg nem különböztetett, s persze elnyomott józan böl-

---

⁴⁾ Egy Brunonak, Bauernek, Straussnak, Hegel e szélső baljainak eljárása a kereszténység történeti alapjaival, e tekintetben valóban mintaszerű volt. — ⁵⁾ Pensées de M. Pascal etc. Páris 1678. p. 177. — ⁶⁾ Fundamental Philosophie v. Wilh. Traug. Krug. Wien 1818. S. IV.

csészetnek is teljes mellőzését, s így az annyira szükséges józan-philosophiai képzettségnek is valamennyi tudományára oly káros hiányát maga után ne vonta volna!

A kor kedvező hajlamai s viszonyai közt előbb is már, de még inkább mintegy három-négy évtized óta folyton nagyobb léptekkel előrehaladott, és úgy sokszerűen vonzó természetök, mint az életre közvetlenebbül kiható vonatkozásuk s kézzelfoghatóbb hasznos voltuk miatt mindinkább elterjedt, meglehetősen popularizált, s ennélfogva a mérkőzésre immár elég erős természettudományoknak, — melyek a panaszos Bacon régi óhajának majdnem négy század után elvégrei teljesülése, vagyis az első természetbuvárlati egyletek s akademiáknak már a XVII. század elején Olaszthonban,⁷⁾ Angliában,⁸⁾ Francia-,⁹⁾ s Németországban¹⁰⁾ egymásutáni megalakulása óta, jobbadán mindenütt s mindig elég engedelmesen usztak volt a pseudo-bölcsélet hullámmzó árrájával, — leginkább kezdett visszatetszeni a már türhetlenné vált zsarnok gyámkodás igája, s ettől mielőbb menekedni kívántak.

Újabb korban, melyről itt szólunk, bölcsészeti téren tudvalevőleg a legszélsőbb végletekig menő két ellentétes fő-irányban történt megállapodás: az idealismusban, melyet a személyes Istenen kívül még a józan gondolkodás törvényeit is kigúnyoló

---

⁷⁾ A. 1611 academia dei Lincei, s a még hiresb Academ. del Cimento. — ⁸⁾ Wallis, Wilkins, Glisson s társaik 1645 óta London s Oxfordban. — ⁹⁾ 1666 óta a tudományok akadémiaja. — ¹⁰⁾ A bécsi császári 1670, Ágostában ugyanez évben s Berlinben 1700-ban.

Hegel emelt tetőpontra, és a positivizmus ámitó nevével is megtisztelt materializmusban vagy sensualizmusban; — amaz minden aposterioristicumnak félszeg tagadásával egyedül csak, még pedig Hegel boscojátékában önmagukat is felnullázó aprioristicumokat akart elismerni; emez ellenben minden aprioristicumnak, tehát még az okszerűség elvének is teljes kizárásával vagy elferdítésével, csak a noha magukban véve is már elvont anyag és erőnek érzéktüneményes aposterioristicumjait akarja okosan nyomozhatni.

A kereszténység tényén, annak igazságain, sőt a szenvedélymentes józan ész sugallatain magát túltett független bölcsészet, oly hosszú fejtörés után végre e kettős negatív eredményű, valóban szánandó vívmánynyal ajándékozá meg századunkat; — azon tudományszak, melynek mint általánosnak, hasonlíthatlanul fenségesebb hivatása leendett: a kereszténység s a theologia mellett, minden emberileg tudható, s tudottra kiterjedő elég széles birodalmán belül az egyes tudás-csoportulatok vagyis tudományágak s szakok közti láncolatos, testvéries harmoniát, az igazságot lényegileg jellemző egységet örködve közvetíteni, fentartani, és minden kelőtt folyton emlékeztetőleg s tisztán lebegtetni azon legfőbb tényleges igazságok lételet s sérthetlen méltóságát, „azon szintén isteni kéz által lerakott alapokat, saját értelme s szívének legnemesebb sugallatait, melyeken a gyarló értelem vívmányait a végtelennek tudományával kiegészítő hit tovább építhessen és az átszellemülésre, Istenneli szorosabb egyesülésre, azaz tökélyre hívott emberiség boldogságának templomát

felemelhesse;“ ¹¹⁾ — ép azon tudományág vagy jobban mondva: az ezen tudományszak nevét bitorló szédelgés, szülte átkos perfidiája következtében korunk ama fő Scylla s Charybdisét, melyek mellett következetesen tulajdonképen többé már akár csak egyszerű tiszta felfogásról s ismeretről, annál kevésbbé a fennebb körvonalzott szorosb értelembeni tudásról s ebből alakuló tudományról lehetne szó; és hacsak az emberek rendesen jobbak nem volnának, mint rendszereik, s egy tudós megjegyzéseként ¹²⁾ egy csepp józan bölcsészi vér nem keringene szinte öntudatlanul is minden tudományszakban: nehéz lenne meghatározni, hogy ma már hol állnánk, s a tudomány minő szűk körre szorítkoznék.

A megunt gyámságot lerázhatónak érző hatalmas természettudományok, a rájuk nézve elvileg is veszélyes, s velök összeférhetlen Hegelismus igazát sikeresen le is rázták; példájokat részben követték más szakok is; s evvel — kivált Schopenhauer s Feuerbach közvetítései folytán, — Hegel eddig hallatlan uralomra vergődött bölcsészeteinek büvereje megtört, és a bölcselés szemfényvesztetései által rég provokált, s most új lánggra gyuladt ellenszenv mellett a világ nagy szinpadáról s fő territoriumairól csakhamar lezorítottván, megvetetten örökre ártalmatlanná tétetett.

És méltán; mert, a ki, mint Hegel, a józan észből gúnyt űzván, vakmerően azt akarta európaszerte,

¹¹⁾ Somogyi Károly. A bölcsészet lényege s feladatáról. Akadémiai székfoglaló beszéd. Pest 1859. 27. s k. 1. — ¹²⁾ M. Katzenberger. Das aprioristische und ideale Moment in der Wissenschaft. Bamberg. 1874. pag. 25.

soká frappirozott híveivel elhíttetni, „hogy a lét és nem-lét, az állítás és tagadás, az anyag és szellem, az erkölcsi jó és rossz mindegy,“ ¹³⁾ s a ki — hogy a magyar akademiában hangoztatott egy szózatkal éljek ¹⁴⁾ — „az emberre más gondolkodási törvényeket és különböző észjárást akar reá erőtetni, mint minővel élt eddig, s mint mely neki természetes, — az megszűnik azon nemhez tartozni, melyet éppen a közönségesen úgynevezett és általánosan értett józan ész csatol egy egészszé az emberi nem történetében össze.“

Azonban az ismeretes „*Incidit in Scyllam, qui vult vitare Charybdim*“ elég sajnosan itt is teljesült.

Az egyik szélsőségből elvégre történt szerencsés kibontakozást a másikba való annál mélyebb süllyedés váltá fel. ¹⁵⁾ Előbb a két ellentétes irány, legalább részben, úgy szólván, egymást paralysálta: most a vetélytárs nélküli másik szélsőség, az anyag-elviség, a feléje régen szító, mindinkább hatalmasb természettudományokkal való ságos fusio alakjában annál akadálytalanabbul megerősödött, s határozottabb, mert biztosb állást foglalhatott.

A gözerővel haladó természettudományok, — melyeknek újabb időben már nemcsak egyetemeken

¹³⁾ Gratry, *Logique*. Paris 1858. tom. I. p. 120. — ¹⁴⁾ Somogyi K. i. székfogl. besz., pag. 15. — ¹⁵⁾ A már alig szóba hozott kereszténység elleni vak gyűlöletnek csak új alakja volt s új kifejezése, hogy kivált Schoppenhauer példájára inkább a megbámult buddhaismus előtt kezdtek meghajolni az őrzöngők; kiknek hogy még mai napig sem szakadt magvuk, mutatja Ph. Mainländer nem rég megjelent műve: *Die Philosophie der Erlösung*. Berlin 1876, mely a buddhaismus és a „tisztá kereszténység“ tanait az által kívánja „igazolni“ s a tudománynyal „kiengesztelni“, hogy nem „holmi“ hitre vagy religióra, hanem „tudásra“ támaszkodván, az atheismust legelőször „tudományosan“ akarja megállapítani!

szaporodtak, néhol külön karrá is szervezkedett tan-
székei, hanem a polytechnikumokon s egyre szapo-
rodó reál-tanodákon kívül még a gymnasiumokban
is, nem ritkán ezek tulajdonképi hivatásának hát-
térbe szorításával, mindinkább túlságosb főlényt si-
került kivívniok, — az anyagelviségnek is ugyan-
oly gőzerővel elterjedését eszközlék annál is inkább,
mivel a korábbi időktől átörökölt, s naturalismussá
fajult rationalismus lehellete is, mely — mint fen-
nebb megjegyzők, — kisebb-nagyobb mérvben a leg-
több tudományszakon legalább is permetez, az arra-
való fogékonyságot nagyban növelé.

S így a baj egészben véve még csak súlyosbo-
dott, s mindannak, mi még a philosophia nevére né-
mileg méltó, ezentúl teljes kizárásával, annál veszé-
lyesebbé vált.

E szerencsétlen fusio óta az anyagelviség doc-
trináiból kiinduló természettudomány elfogul-
tan fog, különben szép és hasznos ismereteinek tudó-
mányos szint kereső fejtegetéseihez, vagy jobban
mondva lealacsonyító eltorzításukhoz, és ismét az
ugyanevezett modern természetbölcselet appellál
a természettudomány philosophiátlan magyarázatai-
nak félszeg vívmányaira, s jaj mégis annak, ki e
folytonos tévkör önámító játékát, akár a Va-
cherot-k, Taine-ek, akár a Moleschott-ok, Vogt-ok,
Büchner-ek agyrémeit, „haladásellenesen“ s „tudo-
mánytalanul“ kifogásolni merné.

Istennek működése úgy a természetfeletti, mint
a természeti rendből amúgy is kitagadva, sőt szemé-
lyes létezése is eltemetve lévén, míg egy pár évtized
előtt irodalmi téren elég gyakran s elegendő érde-

keltséggel, legalább anyagiak s szellemiek közt dualistice megkülönböztető viták folytak a lélek eredete, mivolta s halhatatlansága felett: ¹⁶⁾ addig most ily szörszálhasogatásokkal többé nem vesződván, a psychicumok, egész zavartalan phlegmatikus nyugodtsággal, egyszerűen physicumok s physiologicumokra reducáltattak, s a szervek s szervtelenek közti különbség is a mindenütt s mindenben kizárólag szereplő „örök“ erők által mechanikus mozgásba tett „örök“ parányoknak — majd állandó, majd dynamicice változó, s így egészben véve „jelentéktelen“ modalitási — egyensúlyában találván egyszerű, de egyúttal érthetetlen megfejtését, — egészen „lényegtelennek“ kikiáltatott. S ez mind „tény;“ mintha akár parányt láthatott, s dynamicus mozgását vizsgálhatta volna már valaki, vagy az is, a mi „örök,“ ideiglenes tapasztalásnak lehetne tárgya, akár a Huxley felfedezte, s még Häckel „protamoeba“-jánál is talányszerűbb „ösnýál“-as bathybius ¹⁷⁾ constatálhatása felett még egy Schmidt is tamáskodni nem kényszerülne. ¹⁸⁾

¹⁶⁾ A természetbuvárok s orvosoknak 1854-ki göttingeni gyűlésén is még, az anyagelviség s Vogt ellen tartott előadásában (Über Menschenschöpfung und Seelensubstanz) nyíltan hangoztatá Wagner Rudolf, hogy a természettudomány általában nincsen feljogosítva arra, hogy „a lélek természetéről kérdés felett határozhatna,“ és kívánta, miszerint „a személyes s maradandó lélekbeni hit“ megingatlanul fentartassék, „nehogy az emberi társadalom erkölcsi alapjai teljesen lerontassanak.“ — ¹⁷⁾ David Strauss. Der alte und der neue Glaube. 6. Aufl. pag. 174. — ¹⁸⁾ Ö. Schmidt. Descendenzlehre und Darwinismus. 1873. p. 23. — V. ö. Lange, Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart. II. Aufl. Iserlohn. I. B. 1873. II. B. 1875. II. B. p. 235. s k. v. ö. E. Häckel. Natürliche Schöpfungsgeschichte. IV. Aufl. Berl. 1873. pag. 306. 309.

Bármí s bármely tünetmenny bárhol, csak egy és ugyanazon nemű, habár különféle fejlődésfoku dynamicus atom-mozgás s atom-elhelyezkedésben bírja egyedüli alapokát.

S hogy a vaskövetkezetesség a legfejlődöttebb „állati“ organismusra, az állítólag majomeredetű emberre, még némi rokoni tiszteletből különlegesen is reflectáljon, és így aztán a nagyszerű mechanikai világnézetben „hézagot nem hagyó“ úgynevezett monismus ¹⁹⁾ teljes legyen: az épen erre alkalmas s azért móhon is felkapott szerény angol darwinismus — melyet különben a francia röpke tudományosság kezdeményezett Lamarque által — kellett még kiegészítésül, de hozzá egyúttal a német apodiktikus vakmerőség is — egy Vogtnak s még inkább Häckelnek gyönyörűséges hamisításoktól sem irtózó vakmerősége, — mely az új s csupa megszorító clausulával szelídített s körülsáncolt theoria mellett még Istent s Teremtőt emlegető, s legalább eleinte vele inkább csak az emberiség egységét védeni kívánó Darwinnak félős habozását felváltsa, és az elég élénk s illetékes ellenmondásokkal ²⁰⁾ nem törődve, ráfogásaival kiköszörülje.

Hogy e cifra műkifejezés-félékkel hánykolódó, nagyrészt önkényesen ráfogott vagy annak alapján, — hogy a majdani constatalás a haladottabb jövőtől váratik, ²¹⁾ — egyelőre csak feltétezett, úgyneve-

¹⁹⁾ Häckel *Natürliche Schöpfungsgeschichte* p. 20, 21. Dietrich, *Philosophie und Naturwissenschaft, ihr neuestes Bündniss und die monistische Weltanschauung*. Tüb. 1875. pag. 11. — ²⁰⁾ Joh. Huber. *Zur Kritik moderner Schöpfungslehren*. München 1875. Érdekes irodalmi tájékoztatással. — ²¹⁾ Büchner, Krafft und Stoff.

zett „tények“-re, azaz homokra épített atomikus s dinamikus theoriák mellett, maga az így letörpített, értelemnélküli, izolált, érzéki kultapasztalat is, mint egyedüli ismeretforrás nemcsak megingatva de egyenesen lerontva lenne; hogy ily rendszer keretén belül, mely a kiítrhatlan öntudat hangos szavát megvetvén, nem akar többé tudnigondolkodó ész s értelem felől, az emberiségnek következetesen az eddig vett értelembeni minden tudásról, s így általában minden tudományról egyszerűen le kellene mondani: eléggé világos. ²²⁾

Ha a hegelismus a józan ész törvényeit játszotta ki: a modern anyagelviség s természetbölcselet, — mely a häckelismusban kulminál, — magát a józan észrt rontotta le, s e helyett csupán vagy

Leipz., 1870, e legújabb XI. kiadásban is pag. 58. 59. stb. Häckel, *Natürliche Schöpfungsgeschichte*. VI. Aufl. 1875. pag. 8. — ²²⁾ Noha némi figyelmet érdemel, mit idevágólag — persze nem minden fogalomzavar nélkül — ma már akár egy K. Ch. Planck is jegyez meg a korhadó modern „természetbölcselet“ következetlenségéről: „Bis heute hat die mechan. Naturauffassung mit allen Ringen doch nur das Gegentheil dessen erreicht, was sie wollte. Den Realismus und die wahrhafte Natur wollte sie, und doch kommt sie in die völlige Unfähigkeit das Psychische u. Geistige aus mech. äusserlichen Bedingungsvorgängen zu erklären, jetzt selbst darauf hinaus, schon die Atome als unbewusst vorstellende und empfindende Monaden zu denken. Sie endigt also mit rein idealistischer Metaphysik und muss ebenso . . . die ganze Sinnesauffassung in eine mit ihren sinnlich psychischen Wesen, wie mit den gegebenen That-sachen, d. h. mit den Erscheinungen ganz widerstrebende, subjectiv idealistische und logische Thätigkeit verkehren. Und . . . es . . . ist, wie zum bittersten Hohne eine Philosophie in der Mode, nach welcher eines schönen Morgens die Menschheit durch ihr eigenmüthiges Nichtmehrwillen die ganze Natur und Wirklichkeit in das Nichts zurückschleudern könnte!“ L. Jenaer Lit. Ztg. Jahrg. 1876. Nro 20. pag. 316.

Moleschottal ²³⁾ — szóról szóra — „az agynak vilá-nyulását,“ phosphorálását, vagy Büchnerrel ²⁴⁾ „az agyban működő ugyanazon erőt tiszteli csak, mely a gyomorban emésztteni szokott;“, minden tudományos speculatio előtte „nevetséges képtelenség“ s minden gondolat, melynek tárgya valami érzékfeletti, tehát észleges, eszményi: csak „beteg agynak kinövése.“ ²⁵⁾

Ez az, mit oly sokan mai nap vakon az egyedül „positiv,“ sőt „exact“ tudománynak proclamált valami alatt értenek; és ha e magát egyedül tulajdonképi tudományként geráló, kizárólagosan inductiv természetbúvárlás még tényleg tűr maga mellett néhány egyéb tudományágat is: azt csak anyyiban teszi, a mennyiben némi szolgálatukra számít.

Még a francia positivizmusnak megalapítója, — kit Büchner a németek közt úgyszólván csak reprodukált — Le Comte Ágost mondá ki nyiltan: hogy a physica, chemia, astronomia, biologia mellett, csak még a matematika, s aztán a sociologia s úgynevezett „morál“ állhat meg a tudományok „hierarchiájában;“ de a két utóbbi is csak úgy, hogy pl. a morál Moleschott szerint ²⁶⁾ csupán „azon zsinórmérték legyen, melyet az idővel folyton változó agyvelő különféle alakulatain alapuló szokások képeznek,“ s Vogttal a furesa jogbölcseletű sociológiának irányul szolgáló, ugyane morál a társadalomban előforduló „úgynevezett“ bűnöket s büntényeket csak

---

²³⁾ *Kreislauf des Lebens.* Mainz, 1855. II. Aufl. p. 419. 423. 431. V. ö. Vogt, *Physiologische Briefe*, Stuttg. 1845. 7. S. 326. — *Vorlesungen über den Menschen.* Giessen. 1854. — ²⁴⁾ *Kraft und Stoff.* V. 122. — ²⁵⁾ I. c. 126. 134 sk. — V. ö. Czolbe. *Neue Darstellung des Sensualismus.* Leipz. 1855. — ²⁶⁾ i. h.

„az agy néha hibás szervezete természetes kifolyásainak“ tekintse; a miért is holmi „leghaladottabb“ kivált u. n. morál-statistikákban, a józan tudományos statistikai kutatásnak — e kétségtelenül sokszerű fontos tájékoztatást nyújtó s a társadalmi életre oly annyira hasznos újabb tudományszaknak, — eme valóságos torzutánzataiban nem ritkán egész mathematikai bizonyossággal fejtegetik s értelmezik már úgy a hibás, mint hibátlan alakulatú agyatomok dinamikus mozgása s elválásainak szükségképen történő összes eredményeit; és ha még annyira ráérnek, majd odáig viszik, hogy mint valami kalendáriumot, úgy fognák évről évre előre megírni a városok, államok s nemzetek kulturtörténetét; sőt könnyen megélhetnők még, hogy az eddig szabadakaratról vagy éppen természetfeletti üdvös befolyásról „álmodozó“ keresztény religio s ethica, nevelés és felsőbb tudomány helyett, — a kultúrának s a társadalomban nélkülözhetlen morálnak sorsa, az agy atomjait majd jókor elrendező bábáztatnak, egy kis kranioscopia s phrenológiával kibővített, fensőbb szülészetnek ügyes kezeire bízathatják! ²⁷⁾ — Bocsánat e kis kitérésért; de kifinomodott agyrémekről felette nehéz komolyabb alakban emlékezni.

Szomorú tény, hogy ennyire birt sülyedni, önlealacsonyítólag a művelt emberiség egy szép része.

²⁷⁾ A moralstatistikában s psychophysikában, physiologiai tudatlanság- vagy mellőzésből történő egyoldalú, sőt félszeg mathematico-mechanikai eljárást a psychológiával s psychikumokkal, — beismeri maga Lange is. *Geschichte des Materialismus*. II. Aufl. Iserlohn. 1875. II. Bd. p. 312. v. ö. 376. s k. a phrenológiával üzeneti szokott szédelgésekről; v. ö. K. E. v. Baer. *Studien aus dem Gebiete d. Naturwissenschaften*. Petersb. 1876. pag. 239 s k.

S ha egy tudós hazánkfia mondásaként: ²⁸⁾ „örökké nevezetes marad a bölcsészet történetében, hogy a bölcselő ész legmagasabb fokára jutottnak tartathatók ezerek által egy Hegel, ki a józan észből gúnyt űzván, azt mint rövidlátó, s a dolgok mélyébe hatni nem tudó idiótát utasítja el, évezredes axiomáival együtt:“ úgy bizonyára nem kevésbbé fog örökre emlékezetes maradni, miszerint a múlt minden oldalról annyi tanulságain ugyancsak okulhatott, különben oly sok új, kivált tapasztalati ismeretben gazdag, az összes természet titkainak minden oldalról kifürkészésében oly hangyaszorgalmú, felvilágosodott, — noha persze philosophiátlan ²⁹⁾ — korunkban történhetett, hogy a hozzánk legközelebbi emberi természetnek teljes félreismerése, az oly határozottan nyilvánuló, s azt a bármily kulturfokon állott emberiségtől mindenkor s mindenütt vallott öntudat hangos tiltakozásainak megfoghatlan mellőzése mellett, ³⁰⁾ dacára az ezen félszeg eljárás elég ríktólag visszataszító végconsequentiaiának, épen a természettudományok, — melyek az anyagi erők tapasztalatilag constatatált törvényeit s határait a szellemiekéitől a legkézzelfoghatóbb módon megkülönböztethetik, ³¹⁾ — száza-

²⁸⁾ Somogyi K. i. h. pag. 12. — ²⁹⁾ Így maga Lange i. h. 142. s k. 1. — ³⁰⁾ M. Katzenberger. Das aprioristische und ideale Moment in der Wissenschaft. Bamberg. 1874. p. 42 s k. — ³¹⁾ V. ö. Rokitsansky-t: Der selbständige Werth des Wissens. Wien, 1869. pag. 35., ki megmutatja, hogy épen a „parány-elmélet“ támogatja akaratlanul is az „idealistikus“ világnézetet; és Lange-t (i. h. többi közt „Gehirn u. Seele“ pag. 332—431), ezen ugyancsak „el nem fogult“ (i. h. pag. 157, 510 s k.) illetékes registratort, ki (431. l.) a psychikumoknak csupán az agy s idegeknek mechanismusára való redukálását „legbiztosb útnak“ találja arra, hogy az anyagiaknak s a —

dunk egyik szélsőségének épen eme sírásói törpültek sajnosan a másik szélsőségnek oly veszélyes, mert bel- és külterjüleg óriási mérvben meghatalmasodott áruló szövetségeseivé, de egyúttal valóban vak eszközeivé; mely új szörny, serény gonddal popularizált alakban, az erkölcsi corruptio kényelmetlen fékeinek eltávolításával magát könnyen behizelgő káros befolyását immár a nagy tömeg nem megvetendő soraira is kiterjeszteni bírta.

Fussuk át egy Kayser, Heinsius, vagy a Hinrichs-féle jegyzékek ³²⁾ összeállításait, az évenként egy-két myriádra menő, folytonos keletnek örvendő s nagyrészt több kiadást érő könyvek s füzetek hosszú sorát; gondoljuk hozzá az időszaki s napi sajtónak, — napjainkban a felületes tudakosság s félműveltség e szorgos ápolója s terjesztőjének hathatós s terjedelmes közreműködését: és meg lehetünk győződve, úgy az ernyedetlenül aktív, mint fogékonyan passív tényezők szép száma felől.

Azonban épen a legvégsőbb — s ráadásul jó-részt önkényes megtoldásokkal is kibővített, — consequentiáig fékvesztetten ily óriási mérvben előhaladt túlzás, és az ennek meredek lejtőjén oly mámorosan rohanó feltűnő mohóság szülte elvégre is

---

belső mivoltukra ugyan kifürkészhetlen, de létezésükre nézve tagadhatlan szellemieknek határait s egy „tényleges transcendens világ-rend“-et meg- és elismerni kénytelenítettünk. —

³²⁾ Chr. G. Kayser. Vollständiges Bücherlexicon etc. 10 Bde in IV. Leipz. 1834—1873. Heinsius. Allgem. Bücher-Lexicon. XV. Bd. (de a. 1868—1874 incl.) Leipz. 1875. 6. Hinrichs fünfjähriger Bücher-Catalog. Leipzig; kivált IV. és V. köt. (1866—1870; 1871—75.) Verzeichniss der Bücher, Landkarten etc. Leipz., félévenként egy köt. (jan.—jun.; jul.—decz.)

a józanodás első stadiumát képező üdvös visszariadást, s érleli a mindinkább nagyobb terjedelmű ébredésként, mely kivált három vagy négy év óta oly nyílt, határozott s ünnepélyes alakban kezd mindenfelől, nem várt oldalról is nyilvánulni, miszerint tulajdonképpen, a különben minden legcsekélyebb érintésre izgatottan ütött éktelen lárma helyett, most egyszerre nagy bölcsen követett mély hallgatás nem tekinthető többi kicsinylő ignorálásnak, hanem a vesztét előérző áltudományos-szédelgés meghökkenése ez, mely a noha még csak megkezdett, de mélyreható — ha úgy tetszik — üdvös reactionnak elfojthatását, tudományos legyőzhetését lehetetlennek, gyarló önalkotásait pedig ingatag alapokon emelt önkényes rögtönzéseknek tudja. Sőt, mi még jellemzőbb, elszórtan találkozhatni már nyíltan mentegetődző leengedésekkel is.³³⁾

S e meghökkenés annál indokoltabb, hogy az igaz tudomány minden hívére nézve oly örömdetes elvégrei ébredés, épen a természettudományok tulajdon talaján mutatkozik leghatározottabban, legélénkebben; tehát épen a legilletékesebb téren legkevésbé kifogásolható oldalról nyilvánul kiválólag; sőt, mi több: valóban meglepő rögtönsséggel, mindenfelől majdnem egyidejűleg alakult oly

³³⁾ E tekintetben maga Darwin járt elől jó példával, ki, mint mondja (angol eredeti V. kiadás, I. köt. 152. l.), kivált Nägelé-nek botanikai s Broca tanárnak zoologiai észrevételei, valamint mások figyelmeztetései folytán, belátván a „selectio“ elmélet elégtelenségét, műve V-ik kiadását lényegesen átjavítá. Csak Häckel a dicső „discipulus supra magistrum“ nem tágit sem a „Natürliche Schöpfungsgeschichte“ legújabb 1875-iki VI. kiadásában, sem nem rég megjelent ily című művében: Die Perigenesis der Plastidule oder

tekintélyes egy fractio részéről folytattatik, melynek legbuzgóbb tényezői részben oly férfiak, kik még csak a közel multban az úgynevezett modern természetbúvárlat legünnepeltebb coryphaeusaiént szerepeltek.³⁴⁾

Hogy csak az első rangú nagyobb celebritásokról, még pedig némethoniakról legalább futólagosan emlékezzem, miután a tudományyali arna sajnos és lelkiismeretlen visszaélés legelevenebb központja ismét csak Hegel hazája: egy Helmholtz-nak, Clausius-nak; egy Zöllnernek, Ficknek; egy Du-Bois-Reymond-nak, Hisnek; egy Göttének, Pfaff-nak; egy Sempernek, Köllikernek; egy Wigand-nak vagy a maga Häckeltől is megtisztelt „veterán nagymesternek“ Baernek, — kik mindannyian köz-elismeréssel fogadott jeles, sőt epochalis művek írói³⁵⁾ s önálló természetbúvárok, általánosan tisztelt

d. Wellenerzeugung d. Lebenstheilchen. Ein Versuch zur mechan. Erklärung d. elementaren Entwicklungs-Vorgänge. B. 1876. — ³⁴⁾ V. ö. Konr. Dieterich. Philosophie u. Naturwissenschaft etc. Tüb. 1875. Zöllner, Über die Natur des Kometen, Beiträge zur Geschichte und Theorie des Erkennens. Leipz. 1872. Vorrede. — ³⁵⁾ L. e. művek hosszú sorát Kayser, Heinsius s Hinrichs f. i. összeállításában; kivált pedig: H. Helmholtz physiol. Optik. (Encyclop. d. Physik v. Brix etc. Leipz. Bd. 9.); Pop. Vorträge. Braunschweig, 1865—71.; Üb. d. Wechselwirkg. d. Naturkräfte. Braunschweig, 1871. sk. Popul. wissenschaftl. Vorträge. II. umgearb. Aufl. Heft I. II. III. Braunschw. 1876. — R. Clausius, Üb. d. Wesen d. Wärme (Poggendorfs Annalen der Physik und Chem. Leipz. Barth; jährl. 12 Hfte. Bd. 100); Abh. über d. mech. Wärmetheorie. Braunschw. 1867. (v. ö. Naumann, Grundr. d. Thermochemie, u. o. 1869). Die mechan. Wärmetheorie. Zweite umgearb. u. vervollständ. Aufl. Bd. I. Braunschw. 1876.; über d. zweit. Haupts. d. Wärmetheorie. Vortrag in d. Versamml. d. Naturforscher und Aerzte in Frankfurt 1867. — C. Fr. Zöllner. Über die Natur der Kometen. Beiträge zur Geschichte und Theorie der Erkenntniss. II. Aufl. Leipz. 1872. — A. Fick. Die Naturkräfte in ihrer Wechselbeziehung. Würzb. 1869.; Die Welt als Vorstellg. u. o. 1870.; Compend. d. Physiologie etc.

tekintélyek, s nagyrészt a leghíresb egyetemeken működő szaktudósok, e mellett pedig holmi úgynevezett „elfogultságról“ épen nem vádolhatók, — ezeknek, mondom, egymásutáni nyílt, határozott felszólalásai, a tudomány nevében tiltakozásai s intelmei, részben tudományos cáfolatai, a bármennyire is elterjedt szédelgő felületesség ellenében bizonyára mélyen latba eső oly döntő szavazatok a tudományos világ előtt, melyek a magát „modern“-nek nevező anyagelvies természetbuvárlat, mechanikai világnézet vagy legújabb monismus ellen kimondott halálítéle-

II. Aufl. Wien, 1874. — W. His. Über die Bedeutg. d. Entwicklungsgesch. etc. Leipz. 1870.; Aufgabe und Zielpunkt d. wissensch. Anatomie. Rede. Leipz. 1872.; Untersuchungen über d. erste Anlage d. Wirbelthieres etc. Leipz. 1873.; Unsere Körperform u. d. physiol. Problem etc. Briefe. Leipzig. 1874. — A. Goette, Beiträge z. Entwicklungsgesch. d. Darmkan. im Hühnchen. Tüb. 1867.; Entwicklungsgesch. d. Unke als Grundlage e. vergleich. Morphol. d. Wirbelthieres. Leipz. 1875. — F. Pfaff, Die neuesten Forschungen u. Theor. auf d. Gebiete der Schöpfungsgesch. Frankf. 1868.; Die vulkan. Erscheinungen. Leipz. 1873. (E. wissenschaftl. Volksbiblioth. Lfg. 19—21. Bd. Bd. VII): Thatsachen d. Geologie. Frankf. 1876. — C. Semper. Der Häckelismus in der Zoologie. Hamburg, 1876. — A. Kölliker. Morphologie und Entwicklungsgesch. d. Pennatulidenstammes etc. Frankfurt 1872.; Entwicklungsgesch. des Menschen und der höheren Thiere. Leipz. 1876. Erste Hälfte. — A. Wigand. Der Darwinismus und die Naturforschung Newtons und Cuviers. Braunschweig. Bd. I. 1874. Bd. II. 1876. — K. E. v. Baer, mintegy tizenöt nagyobb munkájából kivált a legújabb: Studien aus d. Gebiete der Naturwissenschaften. Petersb. 1876. — Érdekesekek: Preyer, über die Erforschung des Lebens. Jena 1873. és C. Scheidemacher, Seelenleben u. d. Gehirnsthätigkeit. Regensb. 1876. Úgy szintén v. ö. a persze spiritistikus Wallace-nak, ki Darwin mellett a „leszármazási elmélet“ másod megalapítójául tekinthető, „tudományos nézetét a természetfölöttiről“ (németül Wittigtól, Leipz. 1874); a Schellingies, müncheni új iskola tevékeny tagjának, Huber-nak i. c. művét: „Zur Kritik moderner Schöpfungslehren“ etc. München, 1875. és Michaelis Häckelogenie, zweite mit e. krit. Abfertigung versehene Auflage. Bonn, 1876.

tet igazoltta, s egyszersmind tudományilag minden felebbezést kizárván, megváltoztathatlanná teszik.

E nagynevű férfiak nem indulnak ki sem philosophiai, még kevésbé theologiai szempontokból; hanem őszinte beható szakkutatásaik kifogástalan eredményei után is érlelheték — az egyoldalúság tévútjaira került felületes dilettantismussal, a lelkiismeretlen divathajhászat önző csillámaival, vagy a vak elfogultság s roszakarat erőszakos ráfogásaival szemben,³⁶⁾ jobb belátásukat, mély meggyőződésüket; egyik új bizonyítékául annak: hogy nem az őszinte valóban tudományos kutatás az, mely az igazsággal ellenkezésbe jó, hanem más valami; és hogy, — ha mégis egyidőre az emberi gyarlóság s értelmi korlátoltságnál fogva egyes aberratiókba eshetik is, — az igazi tudomány mindig önmagában bírja az erőt és gyógyszert, hogy az okozott bajokat, saját talaján idővel maga felismerje s orvosolja.³⁷⁾

Részint azt hangsúlyozzák egyértelműleg, miszerint egészen önkényes ferde s tudománytalan eljárás: merően képzelt, s mégis úgynevezett „tényekből“ akarni inductio útján nyerni „positív“, sőt „exact“ „tagadhatatlanul tényleges“ vagy ilyenekül árult eredményeket; a mi pedig történik: midőn a minden szellemi kizáró mechanikai világnézetben már magának, a különben egyedüli ismeretforrásul tekintett, „ideiglenes“ érzéki kultapasztalás alá nem is eshető, mert már magában véve elvont, úgynevezett anyagnak s erőnek állítólagas „örökkéva-

³⁶⁾ V. ö. Liebig „Chemische Briefe“. Leipz. 1865. — ³⁷⁾ Döllinger. Die Universitäten sonst und jetzt. II. Aufl. München, 1871. pag. 20.

lósága“, vagy midőn az ezen elméletben oly szaporán mutatkozó hézagoknak „egyelőrei“ némi kitöltésére csak kigondolt, gyakran a valószínűségnek még lát-szatát is nélkülöző sok egyéb önkényes feltevések, — melyeknek leendő végmegállapítása többnyire elég vérmesen, a „jövőben“ haladottabb kutatásoktól váratik hiába, — tekintetnek megtámadhatlan alapokul; vagy midőn a minden szakértő által csu-pán ideigleneseknek s ingatagoknak vallott, egymás-sal tökéletesen nem is harmonizáló,³⁸⁾ s azért az igazság egységi ismervét, legalább egyetemlegesen, nélkülöző, noha egyébként a természeti tünetmények részszerű fejtegetésénél s okszerűen hasznos, sőt nélkü-lözhetlen különféle hypothesisek, föltevényekből alakuló, merő „vélemények“ kiáltatnak ki „tudomá-nyos resultatumok netovábbjai“ gyanánt: — részint pedig egyhangúlag kimondják, s világosan be is bi-zonyítják, hogy úgy a szervtelenek s élő szervesek közti lényeges különbséget, mint még kevésbbé a két-ségtelenül létező szellemiek tünetményeit, az em-beri öntudatot, nemcsak ismereteink mai állása mellett nem, de a physika s physiologia bármény-nyre leendő haladottsága mellett sem lehetend soha pusztán csak anyagi feltételekből megfej-teni, s így az anyagelviség monistikus molochja által elnyeletni; még pedig már maguknak e dolgoknak minden őszinte kutató előtt félreismerhetlen természeténél fogva.

---

³⁸⁾ L. Herm. Scheffler: Die Naturgesetze und ihr Zusammenhang mit dem Prinzipien der abstracten Wissenschaften. I. Lfg. Leipz. 1876. — című megkezdett műhöz szerző által irt, s a kiadó-nál (Fr. Foerster, megjelent terjedelmes „Prospect“-et és az előszót.

Du-Bois-Reymond, az anthropologia s physiologiának Berlinben hírneves tanára, a természetvizsgálók s orvosoknak 1872-ki lipcei nagygyűlésén, a „természeti megismerés határaitól“ ³⁹⁾ szólván, a jelenvolt legnagyobb tekintélyek lelkes közhelyeslése mellett adta mintegy az ünnepélyes jelt, s azóta szakadatlaná vált ama tudós enunciatiók hosszú sora.

„Az anyag és erő mivolta előttünk — úgy mond — megfoghatatlan marad mindenkorra; s ez természeti megismerésünknek mindjárt első átléphetlen korláta.“ — „Az élő lényeknek e földön első megjelenésében is már valami megfejtethetlen mozzanat ⁴⁰⁾ észlelhető“; . . . . és . . . . az anyagi részecskének bármiként elképzelt elhelyezkedése vagy mozgása által sem vonható a híd, mely az emberi öntudat országába érne. . . . s ezzel természeti megismerésünknek második határvonala van jelezve, mely nem kevésbbé mint, az előbbi, szintén feltétlen.“

„Valamint az anyag s erő megismerésében nem, úgy a szellemi tevékenységnek az anyagi feltételekből való megértésében sem haladhatott az emberiség kétezer év óta semmit is, dacára a természettudomány minden felfedezéseinek; — de nem is fog soha!“

A modern anyagelviség s a mechanikai világnézet ellen általában intézett emez erélyes s ünnepélyes felszólalások, s a józan természetbúvárlás nevében tett tiltakozásoknál még tüzetesebbek s élesebbek a „monistikus“ Häckelismus elleni legújabb, tudományilag valóban megsemmisítő támadások.

³⁹⁾ Über die Grenzen des Naturerkennens. Leipz. 1872. —

⁴⁰⁾ Szerzőnél szóról szóra: „természetfeletti.“

A Darwinnál darwinabb jénai Häckelnek „biogenetikus alaptörvénye,” mely szerinte „a leszármazási elmélet legkiválóbb, legmegdönthetlenebb sarkköve, s egyúttal főérve is“ ⁴¹⁾ lett volna, a cifra „phylogenesis“ s „ontogenesis“-sel együtt, — tudományilag létjogát vesztett alaptalan önkényes szójátékká lőn tönkre silányítva, úgy múlt évben az embryologia legkitűnőbb tekintélyeinek: egy lipcsei Hisnek ⁴²⁾ s strassburgi Götté-nek ⁴³⁾ kimerítő kutatósokona lapuló remek s ellenállhatlan begyőzései folytán, mint ez évben az előbbiekhöz csatlakozott két kiváló würzburgi zoolognak is, t. i. Semper Károlynak ⁴⁴⁾ s a józan „fejlődési elméletéről“ előnyösen ismert Kölliker-nek ⁴⁵⁾ fölléptével; — kik többi közt a be nem bizonyított, hanem csak képzelt, s a jövőtől remélt „ügynevezett tények“-re való kényelmes támaszkodás sajátyszerű eljárását a természettudományok körében ideiglenesen felállíttatni szokott föltevények sorában a legalaptalanabbnak s legönkényesebbnek bélyegzik meg; sőt a fáradhatlan marburgi Wigand, az e tekintetbeni specialista, a darwinismus legbehatóbb, s minden oldalról méltatásával foglalkozó kitűnő művének nem rég megjelent

⁴¹⁾ Natürliche Schöpfungsgeschichte. VI. Aufl. 1875. pag. 276. — Generelle Morphologie. Berlin, 1866. pag. 110 — 147; 371. — Anthropogenie. Leipzig, 1874. — ⁴²⁾ W. His. Unsere Körperform und das physiologische Problem ihrer Entstehung. Briefe an einen befreundeten Naturforscher. Mit 104 Holzschnitten. Leipzig, 1875. — ⁴³⁾ Alex. Götte. Die Entwicklungsgeschichte der Unke (Bombinator igneus) als Grundlage einer vergleichenden Morphologie der Wirbelthiere. Leipzig, 1875. — ⁴⁴⁾ Carl Semper. Der Häckelismus in der Zoologie. Hamburg, 1876. — ⁴⁵⁾ Alb. Kölliker. Entwicklungsgesch. des Menschen und höheren Thiere. II-te ganz ungeänderte Auflage. Mit 242 Figuren. Leipzig, 1876.

második kötetében, ⁴⁶⁾ kézzelfoghatólag kimutatja, miszerint a vizenyős gondolkodók valódi vak „divatává“ lett darwinismus és häckelismusnak „feneketlen önkény tákolta“ elméleteit ⁴⁷⁾ — mint tulajdonképpen nem is a természetbúvárlás szüleményeit, hanem csak a hamis modern, úgynevezett természetbölcselet alaptalan s tudománytalan philosophémáit, ⁴⁸⁾ — a természettudományok hypothesisei, tudományos föltevényci sorában tovább nem is szabad megtűnni, ⁴⁹⁾ már csak azért sem, mert „a józan logikát kizáró, merő ellenmondások e rendszere“ s annak „módszere“ azonosíttatván a valódi természetbúvárlással, a természettudományok „rosz hírbe hozatnak s hitelök szenved.“ ⁵⁰⁾

S miután a darwinisták, Häckellel élükön, a feltételezett „szakadatlan fejlődést s tökélyesbülést,“ tudvalevőleg a zoológián kívül a geologia s egyáltalán az egész palaeontologia, ⁵¹⁾ különben még szintén

---

⁴⁶⁾ Alb. Wigand. Der Darwinismus und die Naturforschung Newtons und Cuviers. Beiträge zur Methodik der Naturforschung u. z. Speciesfrage. Braunschweig. I. Bd. 1874. II. Bd. 1876. — ⁴⁷⁾ I. h. I. köt. 2. rész és II. köt. 2. fej. — His előtt az átöröklés mellett állítólag szülő „tények“: „Eine Handvoll Anekdoten“ i. h. pag. 158. Még E. Hartmann az „öntudatlan bölcselet“nek szerzője is kifogásolja: Wahrheit und Irrthum im Darwinismus. Eine krit. Darstellung der org. Entwicklungstheorie. Berlin 1875. — ⁴⁸⁾ Nem oly régen maga Virchow mondá ki nyíltan, miszerint „még“ sokkal hiányosabbak a direct tények, mintsem hogy a leszármazási elméletből „magára a leszármazás tényére a lépést meg lehetne tenni.“ I. Tageblatt üb. d. 46-te Versammlung deutscher Naturforscher und Aerzte in Wiesbaden. 1873. S. 210. — ⁴⁹⁾ i. h. II. köt. 2. fej. 85 s k. lap. — ⁵⁰⁾ i. h. I. köt. 2. szakasz. V. ö. Kis. i. m. pag. 158 sk. — ⁵¹⁾ Már Büchner mondá: „Niemals hat die Wissenschaft einen glänzenderen Sieg über Diejenigen davongetragen,

elég hézagossá s ingatag adataira is akarnák bázírozni: hogy e részről tudománytalan volta is illetékesen ki legyen mutatva, Wigand mellett ⁵²⁾ felszólalt a szaktudós Pfaff is; ⁵³⁾ és valamint a bizonyára nem gyanús Peschel ⁵⁴⁾ a mai vadnépek közt Häckelnek ⁵⁵⁾ a majomeredetre „oly világosan“ emlékeztető vad embereit sehol sem találja, s a kulturtörténet is az emberiségnek állítólagos folytonos kulturfejlődését s szakadatlanul tökélyesbítő haladását, a hajdan már oly művelt, s most annyira sülyedt keletnek kiáltó példájával meghazudtolja: úgy e szakértő palaeontolog is átnézetes táblákon constátálja, miszerint a tudvalevőleg legrégibb cambri-formatiókban eddig talált, s összesen tizenhárom fajt képviselő maradványokban, a mostani fajokból bizony legalább is hat található már; és miszerint továbbá valótlan azon állítás is, mintha a kevésbé kifejődöttet mindig túlélné, mert épen az alsó fajok nem haltak ki, hanem minden formációban találhatók. — Többi közt Baerrel is, a természetbúvároknak jelenleg úgyszólván fejedelmével és nestorával, mint állítólagos hívőkkel kezdtek, egyik egészen másra célzó mondását elferdítvén, újabban ráfogólag dicse-

---

welche ein ausserweltliches oder übernatürliches Princip zur Erklärung des Daseins herbeiziehen, als die Geologie und die Petrefactenkunde; niemals hat der menschliche Geist entschiedener der Natur ihr Recht gerettet. Weder kennt die Natur einen übernatürlichen Anfang, noch eine übernatürliche Fortsetzung; sie, die Alles gebärende und Alles verschlingende, ist selbst Anfang und Ende, Zeugung und Tod.“ — Krafft und Stoff. VII. Aufl. pag. 85. — V. ö. Lange. i. h. II. 314 s k. ⁵²⁾ i. h. II. köt. 2. fej. vége. — ⁵³⁾ Friedrich Pfaff. Die Theorie Darwins u. die Thatsachen der Geologie. Frankfurt. 1876. — ⁵⁴⁾ Peschel. Völkerkunde. Leipz. 1874. pag. 139 s k. — ⁵⁵⁾ Häckel. Natürliche Schöpfungsgeschichte, pag. 653.

kedni a majomszármazárok; a miért is történt, hogy az annyira sarokba szorított, s magyarázó ábráiban az embryo-egységesség ráfoghatására elkövetett „exact“ csalásokról is úgy régebben Rüttimeyer, mint most His ⁵⁶⁾, és még inkább Semper ⁵⁷⁾ által vádolt Haeckel — persze úgy a constatatált csalás kényes kérdésének, mint egyáltalán a tudományos discussio bölcs mellőzésével, — csupán egy kis életjeladás végett múlt évben írt egy védirat-fé-lét ⁵⁸⁾ ajánlott fel ugyane Baernek igen hízeltgően, mint mondani szokás, ad captandam benevolentiam.

De íme a szép remény csalt, s egy új fiasco alakjában, tudományilag az életnek — úgyszólván — utolsó szála is elszakadt ⁵⁹⁾.

Az ünnepelt „mester,“ Baer is ez idén megjelent epochalis egy új művében határozottan pálcát tör ⁶⁰⁾ a häckelismus felett, s érdekes értekezései végén ⁶¹⁾ még e figyelemre méltó reflexiót is teszi: „Örvendenék — úgymond — hahogy olvasóimban azon meggyőződést keltettem volna, miszerint a természet valódi megismerésére a vezérkedő, s min-

---

⁵⁶⁾ His, i. h. pag. 168 s k. v. ö. Haeckel. Natürliche Schöpfungsgeschichte. I. kiad. pag. 242., továbbá: Anthropogenie. His, i. h. p. 171, azért mondja: „Für Haeckel ist es unmöglich geworden, im Kreise ernsthafter Forscher als Ebenbürtiger mitzuzählen, er hat sogar selbst auf das Recht dazu, durch die Art seiner Kampfesführung verzichtet.“ — ⁵⁷⁾ Semper, i. h. pag. 35. — ⁵⁸⁾ Ernst Haeckel. Ziele u. Wege der heutigen Entwicklungsgeschichte. Jena 1875. — ⁵⁹⁾ L. Literar. Handweiser. Jahrgang 1876. Nr. 189., 190. — ⁶⁰⁾ Carl Ernst v. Baer. Studien aus dem Gebiete der Naturwissenschaften. Mit 22 Holzschnitten. Petersburg 1876. V. ö. pag. 235—480. E különben önálló epochalis mű egyúttal III. kötete azon becses gyűjteménynek melynek közös címe: „Reden und Aufsätze“, s mely egyértelműleg Humboldt hasonlaku dolgozatai (Ansichten der Natur) mellett foglal méltó helyet. — ⁶¹⁾ Baer, i. h. pag. 473.

denütt domináló észet nem nélkülözhetjük, habár nem is vagyunk képesek azt tökélyes megfogásunk tárgyává tenni; és miszerint a selectio föltevényt begyőző érv alakíthatására végtelenül sok hiányzik. . . . A tudomány férfainak pedig azt szeretném szí-
vökre kötni, hogy valamely úgynevezett hypothesis, föltevényt lehet ugyan jogosult s magában értékes valami, ha vele csakis föltevényként bánunk el, a mennyiben részszerű kutatásainknál tőle néz-
pontokat kölcsönzünk; ellenben, hogy a tudományra nézve felette káros s megbecstelenítő, ha a merő föl-
tevényt, melyre hiányzanak az érvek, a tudomány netovábbjának tekintjük. A pusztán gyanító képze-
lődés általi kiegészítésnek eljárása kielégítő le-
het egyesek megnyugtatósára, de ez sohasem tu-
domány.“

Commentár, úgy hisszük, nem kell a termé-
szettudósok fejedelmének eme férfias, bátor nyilat-
kozatához, melynek első része egyszersmind mintegy
örvendetes visszhangot képez úgy Haupt Mórnak az
1873-ki berlini Leibnitz-ünnepélyen fenhangoztatott
reményszózatára, ki a természettudományok terén
már akkor mutatkozott fordulatos mozgalomból „ezek
s a philosophia közt lassankinti kiengesztelődést“
prognoscirozott, — mint a még újabban felszólalt
Zeising,⁶²⁾ Wundt,⁶³⁾ Reuschle,⁶⁴⁾ Katzenber-

⁶²⁾ Ad. Zeising. Religion und Wissenschaft, Staat und Kir-
che. Eine Zeit- und Gottesanschauung auf erfahrungsmässiger Grund-
lage. Wien 1873. — ⁶³⁾ W. Wundt. Über d. Aufgabe d. Philosophie
in d. Gegenwart. Leipz. 1874. — ⁶⁴⁾ Reuschle. Philosophie und
Naturwissenschaft. Bonn 1874.

ger,⁶⁵⁾ Haffner,⁶⁶⁾ Dieterich,⁶⁷⁾ s kivált a méltán minden oldalról nagy figyelmet keltett Hertlingnek⁶⁸⁾ a bölcsészet további mellőzhetlenségét hangsúlyozó korszerű figyelmeztetéseire.

Csakis philosophia nélkül vált lehetővé az értelmetlen sülyedés, s csakis józan philosophia mellett történhetik meg a gyökeres kibontakozás.⁶⁹⁾ Nem is lehet józanul szó tudományos aposterioristikumokról aprioristikumok nélkül.⁷⁰⁾

A száműzött methaphysikának s a józan bölcsészet többi ágának úgy az általános műveltség mint bármely tudományág érdekében mielőbb el kell foglalniok az őket megillető helyet, s csakis így lehetend véget vetni a ziláltságnak, s a mindinkább összetorlódó bábeli zűrzavaroknak⁷¹⁾

⁶⁵⁾ Katzenberger. Das aprioristische und ideale Moment in d. Wissenschaft. Ein philosoph. Programm. Bamberg 1874. — ⁶⁶⁾ Haffner im „Katholik“ Jahrg. 1875. Dezember-Heft. — ⁶⁷⁾ Konr. Dieterich. Philosophie und d. monistische Weltanschauung. Tüb. 1875. — ⁶⁸⁾ G. Freih. v. Hertling. Über die Grenzen der mechan. Naturerklärung zur Wiederlegung der materialist. Weltansicht. Bonn. 1875. — Úgy szintén I. J. H. v. Kirchmann. Die Bedeutung d. Philosophie. Leipz. 1876. V. ö. J. K. Becker. Die Grenze zwischen Philosophie und d. exacten Wissenschaft. Berlin 1876. — ⁶⁹⁾ Zeising i. h. pag. 111. — Wigand. i. h. II. 410. — ⁷⁰⁾ Katzenberger i. h. pag. 24 s. k. — ⁷¹⁾ Maga Lange is i. m. II. 143. e nevezetes nyilatkozat után: „Schon das ganze Unternehmen, eine philosophische Weltanschauung ausschliesslich auf die Naturwissenschaften bauen zu wollen, ist in unserer Zeit als eine philosophische Halbheit der schlimmsten Art zu bezeichnen. Mit demselben Rechte, mit welchem der empiristische Naturphilosoph nach Büchners Weise sich dem einseitigen Specialforscher gegenüberstellt, kann jeder allseitig gebildete Philosoph wieder Büchner gegenüber treten, und ihm die Vorurtheile zum Vorwurf machen, welche aus der Beschränktheit seines Gesichtskreises mit Nothwendigkeit sich ergeben.“ — Ohajtaná a nagyobb „philosophiai képzettségnek mindazokra kiterjesztését, kik magukat tudományos tanulmányokra szentelik.“

„A physika emancipációja a metaphysika alól volt a jelszó, melylyel a mai anyagelviség fogalomzavara kezdődött: a physikának visszavezetése a metaphysika fensősége alá képezi most a természetbúvárlás majdan új szebb korszakának alapfeltevelét.“ ⁷²⁾

A természettudománynak, a már említett Wigand remek begyőzése szerint ⁷³⁾ ki kell válni a modern anyagelviség természetbölcselésével kötött, sokszorosán hátrányos és hitelrontó fusióból, mely hamis alaptalan philosophemáinak általános formuláiból specialis „tények“-re kívánván „tudományosan“ következtetni, ⁷⁴⁾ módszerileg is romlására van; — és Zöllner óhajaként, ⁷⁵⁾ hangyaszigalommal gyűjtött kincseinek „a speculatio mélységével kell tökélyesbűlniök“, kell tudományosan értékesíttetniök.

Meglehet, hogy a diadalittas modern-anyagelviség felett is, mint láttuk, immár határozottan s kifogástalan illetékességgel kimondott, s alterálhatlan halálítéletnek teljes érvényesülése még huza-mosb időt veend igénybe; meglehet, hogy a józan ébredés további programjának kellő megállapítása s leendő életbeléptetése még sok nehézséggel s küzdelemmel fog járni: de a határozott jobbrafordulás és üdvösb irány azon magaslati pontján mindenesetre állunk már, honnét nemcsak a tudományilag valódi értékére szállított szédelgés s az igazi tu-

⁷²⁾ Haffner. i. h. — ⁷³⁾ Wigand i. m. II. köt. 2. fej. —

⁷⁴⁾ Wigand i. m. II. 85. — ⁷⁵⁾ Zöllner. Über die Natur der Kometen. Beitrag zur Geschichte und Theorie d. Erkenntniss. Leipz. 1872. Vorrede.

domány közti már-már elmosódni kezdett határvonallal ismét tisztán kivehető, hanem teljes joggal elvárt következetesség mellett biztos a kilátás egy javultabb jövőbe; és honnét máris határozottan constáltható, miszerint a bármennyire meggyökeresedett s elterjedt ferde irány vörös fonala, mely nemcsak a természettudományoknak jobb sorsra, üdvösb tudományosb iránybani értékesítésre méltó szép vívmányait lealacsonyító eltorzítottságban behálózva tartá, hanem sok egyéb tudományágon is többé kevésbbé mételyezőleg átvonúlt, — szakadozni kezd sőt, fosladozni; és ha, különben jóval alászállított ígésző hatása úgy az elfogultak nagyrészt tudákos többségében, mint a tudatlansággal visszaélő lelkiismeretlen cselfogások ⁷⁶⁾ folytán a szavazatképtelen vak nagy tömegben még meg nem töretett is, jusson eszünkbe, miszerint ez a közélet terén sajnos jelenség, de tudományilag véve irrevelans dolog, ⁷⁷⁾ és

⁷⁶⁾ Minők például legújabbán a häckelismus dogmáit még mindig a tudományos vívmányok megtámadhatlan netovábbjaiként kikiáltó, s a modern anyagelvies természetbölcseletnek a felvilágosodottak soraiban folyton-tovaterjedő óriási haladását kürtölő J. W. Spengel-nek egymásután világgá bocsátott röpiratai, (Verl. Meyer, Köln und Leipzig 1874. 1875.) vagy C. Sterne-nek érvek helyett a szóközi pathos s költészi kitérések ügyes fogásaival füszerzett ily című műve: *Werden und Vergehen. Eine Entwicklungsgeschichte der Natur in gemeinverständlicher Fassung.* Mit 175. Holzschn. Berlin 1876. -- ⁷⁷⁾ A természetbúvárlással szövetkezett modern természetbölcseletnek az irodalom terén szélesen nyilvánuló könnyelmű dilettantismusára reflektálván, jól mondja idevágólag az elmés Erdmann (*Grundriss der Geschichte d. Philosophie.* II. Aufl. II. Bd. pag. 708. s k.) „Der Umstand, dass der Lesekreis dieser Bücher sehr gross ist und täglich wächst; dass Zeitschriften, die für den Horizont der Schulmeister und Bauern berechnet sind, dem Materialismus immer mehr Anhänger zuführen: ist für Viele ein Beweis gewesen, dass er die Philosophie der Ge-

előbb utóbb mégis csak a tudományé, az igazságé lesz a végleges teljes győzelem.

Itt tehát az idő, itt a sürgős s kedvező alkalom, hogy a kivált réá nézve tanulságos multnak már minden oldalról vallott kárain okulhatott józanabb egy bölcsészet, — az ösztudomány eme mintegy szellemi ragasza, — a természetellenes s annyi kárt okozott szakadozottságnak, egyoldalú elszigeteltségnek illetéktelen avatkozás s kontárkodásnak, egymásfeletti üdvtelen hatalmaskodásnak s az innét támadt fogalomzavarnak valahára véget vessen; és ismét az egyes tudományágak s szakok közti természetes testvéries egyetértést közvetítvén, a tudomány veszélyeztetett szellemi kozmoszának méltóbb dicsfénye körül borongó fellegetek végkép szétoszlassa.

Az egyes tudományágak s szakokban a természetes egymásrasszorulás, testvéries együvé tartozásnak az irodalom széles terén, — kivált a legújabb keletű modern-tudományszakok részéről, — mindinkább hangos kifejezést nyerő, itt ugyan idő rövidsége miatt közelebbről nem részletezhető tudata is erre már eléggé megért fogékonyságról tanúskodik. ⁷⁸⁾

genwart oder Zukunft sei. Entschiede dieses: so hätte der Materialismus seinen Meister schon gefunden; denn der h. Gambrius zählte noch viel mehr begeisterte Anhänger als er, und viel eifrigere; denn bis jetzt ist noch kein Beispiel vorgekommen, dass die Vertheuerung eines Moleschott'schen oder Büchner'schen Buches Revolutionen in grossen Städten hervorgerufen hätte.“ —

⁷⁸⁾ Mennyire érzik a kölcsönös segédkezés szükségét, a tudományos mélység kérdésétől eltekintvén, még maguknak az egyes tudományszakoknak egészen részszerű érdekében is, szabadjon legalább egy kiszemelt példában, még pedig az újabb időben annyira felkarolt, s az elszigetelt „függetlenségben“ magának soká tetszelgett anthro-

Korunknak, általános lendületet nyert immár mindenre kiható, minden tudományszakban nyilvánuló, annyira megkedvelt történeti iránya is⁷⁹⁾ e tekintetben reményteljesen kedvező mozzanatként tűnik fel.

pologiára nézve, a darwinismus felé hajló híres angol elvtársának Lubbocknak egyik újabb művét (*Prehistoric Times*) ismertető egy szakember szavaival feltüntetnem. „Az ember, — így int az ismerető, — mint az anthropologiai kutatások tárgya, nem csupán a mai idők, országok s műveltségi fokoknak, hanem a minden idők, minden volt ország s műveltségi fokoknak embere; a mennyiben t. i. mindezekhez még hozzáférhetünk. Már pedig innét látható, hogy a különféle tudományágak s szakok mily nagy számára képez az anthropologia találkozási pontot. Legközelebb ugyanis nélkülözhetlen segédtudományok az ethnographia és geographia; továbbá az anthropologia az embert minden állapotában kívánván ismerni, testi fejlődéseit épúgy mint a szellemieket kell szorgosan szemügyre vennie. Az előbbi állapotok kellő felismerésére szükségeltetik a zoologia, embryologia, összehasonlító anatomia s a palaeontologia ismerete, melynek ismét alapul szolgál a geologia s az astronomia. Az ember szellemi természete s állapotaink megismerésére pedig vezet az állatoknak, a gyermeknek, a felnőtt józan embernek s a lelkileg zavartottnak psychologiaja, tehát ismét további négy elég széles mezeje a lélektani észlelésnek, melynek megint nélkülözhetlen alapját képezi a physiologia s a pathologia. Ugyanezon psychologia tág körébe tartozik azon tudományszakok roppant összelete is, melyeket e közös néven: „összehasonlító cultur-tudomány“ lehet jelezni, t. i. a nyelvnek, a religióknak az erkölcsi-ségnek, jognak, művészeteknek stb. fejlődés-története; és e cultur-tudomány ismét egyik támaszát találja a mai statistikában. . . . . Senki pedig ne higye, hogy csak egy sikeres lépést is tehet e téren derekas bölcsészeti iskolázás nélkül, mely megint csak a philosophia történetének szorgos tanulmányozása által érhető el.“ (L. „Jenaer Lit. Ztg.“ 1874. Nro 7.) — ⁷⁹⁾ Nemcsak a jogtudományoknak van Hugo s Savigny alapította történeti iskolájuk, hanem van történeti pathológiánk s therapiánk csak úgy, mint bölcsészet- vagy cultur-történetünk. S hogy ez, — az érdekesb új adatok egész halmazának érdeméről nem is szólva, — részint a fejlődésnek constatatált okozatos egymásutánja által sok, különben homályos dolgot felderítő és a lehetővé tett széles összehasonlítások, s így nyert fontosb analogiák által sok újat is felfedező bizonyára

Reményteljesen kedvezőnek tartjuk pedig e történeti irányt nemcsak azért, a mit illetékesen maga Lange,⁸⁰⁾ a materialismus történetének bizonyára „elfogulatlan“ hírneves írója vall be, hogy t. i. „az anyagelviséget a philosophia iránti megvetés s gyűlölségen kívül leginkább történetietlen érzülete is jellemzi,“ talán mivel „a philosophiai képzettséggel mindig karöltve jár a történeti is“; — hanem kivált azon okból, hogy általa az okvetlenül restaurálandó bölcsészetnek egyúttal lényeges iránya is jeleztetik; még ha el is tekintünk e helyütt azon bizonyára szintén nagy horderejű történeti s régészeti széles kutatásoktól és az újabb aegyptologia s assyriologia nem is sejdített fontos eredményeitől, melyek az isteni kinyilatkoztatás s közvetlen intézkedés tényeiről tanúskodó történeti okmányoknak, a sz. iratoknak hitelességét, — az angol skepsis kijózanítására, a könnyelmű francia gúnyok s vakmerő német ráfogások megszegyenítésére, — valóban meglepő módon, egészen új oldalról oly fényesen igazolák.

Mert ha tagadhatlan tényeken józan philosophia magát soha túl nem teheti: az okvetlenül restaurálandó bölcsészet már e mélyen meggyökeresedett történeti irány üdvös pressiója alatt is a tények tényét, — a kereszténységnek úgy a tör-

tudományos eljárás, a felett úgy hiszem, ki sem kételkedik; sőt, hogy némely tudományszak csakis ez úton, előbb nem is sejdített jelentőségre emelkedett, arra példa a philologia. Hogy persze az elferdítés s visszaélés, kivált még mainap, e téren sem hiányzik, pl. az úgynev. culturtörténetekben, összehasonlító mythológiákban, vallások történetében stb. — az ugyan tagadhatlan. — ⁸⁰⁾ Lange, i. m. II. 170.

ténelem, mint a majdnem kétezer éves élet által is mindinkább fényesebben igazolt, és semmi módon el nem escamotirozható nagyszerű világeseményét — egyetlenegy részletében sem fogja ignorálhatni, hanem a megtörténtnek tudott, s csak minden történeti alapnak absurd elvetése mellett — tehát csak észellenesen, tudománytalanul tagadható isteni kinyilatkoztatás és közvetlen isteni intézkedés előtt meghajolni kénytelenül: sem félszeg új-fusionális pactatio alapján, — minőt némely okulni nem tudók, pl. legújabban ismét Zeising ⁸¹⁾ vagy a tübingi Dieterich ⁸²⁾ — kívánnak, — sem holmi akár más ⁸³⁾ akár Schelling-féle repristinatio alakjában nem, — minőt többi közt a müncheni vezér-iskola tervez ⁸⁴⁾, hanem csakis mint

⁸¹⁾ Adf. Zeising. Religion und Wissenschaft, Staat und Kirche. Eine Gott- u. Weltauschaung auf Erfahrungs- und zeitgemässer Grundlage. Wien, 1873. — ⁸²⁾ Konr. Dieterich. Philosophie und Naturwissenschaft, ihr neuestes Bündniss und die monistische Weltanschauung. Tübingen, 1875. pag. 6. V. ö. Häckel. Natürliche Schöpfungsgeschichte IV. Aufl. Berlin, 1873. pag. 2, 4, 640 etc. Generelle Morphologie der Organismen. Berlin, 1866. I. 106, 107, etc. — ⁸³⁾ Kivált Kant-féle, mely mellett szintén sokan szavaznak, kik pl. így szólnak: „Den tausendfältig zerspaltenen Interessen der Specialwissenschaft und den feindselig auseinander gehenden und sich bekämpfenden geistigen Interessen einer Zeit, wie der unsrigen, gegenüber ist die denkende Einheit nöthig, welche durch ein Meisterstück der Methode all' die verschiedenen Bestrebungen und Ergebnisse von einem Gesichtspunkte aus betrachten lehrt. Und diese denkende, organische, zusammenfassende Einheit kann nur der kritische Geist der Kant'schen Philosophie sein; wir wenigstens haben die tiefe und feste Überzeugung, dass nur in diesem Zeichen der Genius unseres Jahrhunderts siegen wird.“ Wilh. Goering. Raum und Stoff. Ideen zu einer Kritik der Sinne. Berlin, 1876., a zárszóban. — ⁸⁴⁾ Mely repristinatiót még a theológiára is felette hasznos és előnyösnek kívánja tartatni Wilh. Rosenkrantz. Die Principien der Theologie nebst Einleitung über d. Principienlehre im Allgemeinen. München, 1875.

igazán keresztény philosophia fog egyedül bizton — s hozzáteszszük — igazán tudományosan felépülhetni; mint oly philosophia, mely sem üres abstractiókkal nem játszadozik a valóságnak teljes szem elől tévesztésével, sem a merő érzéki kültapasztalatnak minden észleget kizáró — értelmetlen — egyoldalúságába nem süllyed, hanem megvesztegethetlen igazságszeretettel mindent átölelőleg, a positiv kereszténységnek, a történelem és valóságnak szilárd alapjaira fekteti, az újabb tapasztalati buvárlatok biztos eredményeinek is kellő értékesítése s egyúttal nemesítése mellett őszinte kutatásait.

Mit Guizot⁸⁵⁾ a francia akademia falai közt több mint két évtized előtt mondott, hogy t. i. „Az ész haladása s nagyságának leghívebb barátjai sem titkolják el többé maguk előtt mély és fájdalmas nyugtalanságukat . . . valamint a társadalomnak úgy az emberi szellemnek is szüksége van felemeltetés és megmentésre“ — azt ma még inkább és még jogosabban hangsúlyozhatjuk; — s ha e vészkiáltásra egy tudós megjegyzés szerint⁸⁶⁾ Gratry e szózata adott választ: ⁸⁷⁾ „Ideje, hogy a kereszténység éleszsze föl az emberi szellem leverte bátorságát“ — hozzá tehetjük, hogy ez ismét legközelebb csak a józan keresztény philosophiának a tudományok terén óhajtott közvetítése, s várt teljes érvényesítésével történhetik legsikeresebben.

Ha ezt elérnők, mindent értünk el.

---

⁸⁵⁾ Montalembert grófnak mint új tagnak beszédjére felelőleg. — ⁸⁶⁾ Le Correspondant. Paris, 1858. tom. XLIII. pag. 89. —

⁸⁷⁾ „Connaissance de Dieu.“ L. u. o.

A hatalmas lökést nyert józanabb — tudományos ébredés ily vezér s egységesítő rendező mellett aztán, csakhamar szünnék meg a jelenleg oly sajnos, de némileg mintegy természetes egyoldalúság valahárai megszűntével minden káros elfogultság is, mely sehol sem rombolóbb, illetéktelenebb s megbecstelenítőbb, mint éppen a tudomány terén.

Csak akkor lenne vége azon szomorú tapasztalatnak, hogy sokszor különben komoly férfiak is — kiknek jellemök a rossz akaratot kizárja — a mai izoláltság s következményeinek áldozatul esvén: jobb ügyre méltó kitartás és lelkesedettséggel — mert úgy szólván jóhiszeműleg — egy rájuk méltatlan zászló alatt harcolnak, és hogy a bábeli zavar teljes legyen, e mellett még azt hiszik, hogy nem részükön van, hanem máshonnan jó az a „fanatikus elfogultság.”

Csak akkor fogna századunk annyi szép, most gyakran csak szakadozott vagy elferdített, egymást sokszor elhomályosító, sőt nem ritkán egymással ellenkezni látszó ismerete, kétségtelenül számos vívmánya, — megtisztultan s megneemesítve a tudomány szellemi koszmoszának fensőbb dícsfényénél, valódi jelentősége s értékében emelkedhetni igazán alapos tudássá, s felragyogni a valódi tudományos mélység nem mulékony nimbuszával.⁸⁸⁾

⁸⁸⁾ A mit ugyan Lange i. h. II. pag. 141. más célból hangsúlyoz, az itt is alkalmazható: „Wenn die Resultate der Wissenschaft so beschaffen wären, dass Niemand sie deuten kann, der sie nicht gefunden hat — und dies wäre die strenge Konsequenz jenes Anspruches (ha t. i. a specialista szaktudós tárgyhöz soha más nem szólhatna) — so sähe es mit dem Zusammenhang alles Wissens und mit der ganzen höheren Bildung sehr bedenklich aus. ...

Csak ily minden egyoldalúságtól ment, az igazságnak s valóságnak megfelelő tudományos józan-bölcselet mellett, mely az emberi megismerés összes forrásait ismét megnyitná, és az érzéki érzékfeletti természeti megismerés útján kellőleg megkülönböztetett anyagiak és szellemiek s ezek viszonyainak összességéből, tehát az egész mindenségből mint okozatról az okra menvén át, — a minden létezőnek legfőbb alapokat képező feltétlen s véghetetlen Lény, az imádandó személyes Isten eszméjéhez emelkedik, s ide vezetve őszintén megmutatja, hogy e természetin kívül a magát kijelenthető személyes Isten jóvoltából az ember fensőbb természetfeletti megismerésre is juthat, sőt — hogy a történet megingathatlan tanúbizonyságaira való tekintettel — valóban jutott is, elismeri minden consequentiáival együtt; mely továbbá a véges eszű embert ugyan személyes önálló, de egyszersmind Istentől teremtett, s azért tőle folyton függő lényül, az isteni teremtés művét, a nagy mindenséget ugyan önmagában is relativ önállóságában, de absolut alapjában Istenben is tudományosan megismertetni s vizsgáltatni kívánja, még pedig nemcsak az észigazságok, hanem az époly tényleges bizonyos s jogosult kinyilatkoztatott igazságok világánál is; — csak ily igazi bölcselet mellett fogna a kinyilat-

---

Ein Produkt der Industrie beurtheilt nicht nur der Fabrikant, sondern auch der Consument. Wer ein Werkzeug kauft, weis oft bessem Gebrauch davon zu machen, als der es verfertigt hat. . . . Wer das Gesamtgebiet der Naturwissenschaften fleissig durchwandert hat, um ein Bild des Ganzen zu gewinnen, der wird die Bedeutung einer einzelnen Thatsache oft besser zu beurtheilen wissen, als ihr Entdecker.“

koztatott igazságok tudománya s ennek művelése az ösztudomány szellemi koszmoszának keretében, általánosabban szintoly szükségesnek tartatni, s minden oldalról igazán tudományos mélységbeni haladás érdekében nem kevésbbé fontosnak elismertetni, mint az észigazságok tudománya; ⁸⁹⁾ és egyuttal valóban benső meggyőződéssé érlelődhetni, hogy valamint mindezeknek őszinte beismerése, s a theologiának, — természetesen az ennek többi különféle szakai közt méltán kiváló helyet foglaló, de sokak előtt annyira szemetszűrő, szoros értelemben vett hittannal együtt, — tiszteletben tartása által, sem a bölcsészet saját körén belül, annál kevésbbé a többi tudományág nemcsak mitsem veszít, hanem ellenkezőleg inkább fensőbb nézpontokat s biztos iránytűt nyer: úgy a szoros értelemben vett theologiának merő philosophiává való változtatása nemcsak illetéktelen, sőt képtelen merény, hanem a fensőbb tényleges igazságoknak, s így maguknak a saját előnyükre s nemesbítésőkre szolgáló fensőbb nézpontoknak lenne üdvtelen lerontása.

Nem vagyunk ugyan hajlandók, — ismételve mondjuk, — azon vérmes optimismusban ringatni magunkat, mintha mindez fokozatos átmenetek s minden küzdelem nélkül a rögtönzés műve lehetne; de az örvendetesen mutatkozó ébredésnek s őszinte kutatásnak a tudományilag döntő körökben oly erélyesen felkarolt józan iránya, — az indigentiák s exigentiák mélyen átérzett tudata, s a több nem is várt oldalról találkozó, s oly élesen

---

⁸⁹⁾ Hagemann. Vernunft und Offenbarung. Freib. i. Br. 1869. pag. 115—117.

nyilvánuló fogékonyság mellett, — adja Isten, következetesen haladva, okvetlenül az igazi tudománynak, az igazságnak, s így a keresztény vallásnak is kell, hogy eme teljes győzedelmével ⁹⁰⁾ végződjék, és ismét úgy a bölcsészeti, mint a fensőbb teleologiai, oly soká oktanul kárhoztatott teleológiát ⁹¹⁾ emelje azon mindent utolsó izig, a legvégsőbb s legfelsőbb kutfőig Istenig visszavezető s betetőző

⁹⁰⁾ H. Hagemann. i. h. pag. 95. „Die Philosophie kann nicht zurück in den falschen Dualismus, sie kann auch nicht zurück in den Pantheismus. Sie muss eine neue Richtung einschlagen, und in dem Stadium dieses Übergangs befindet sie sich jetzt. Der herrschende Materialismus ist nichts anders, als die Verwesung der bisherigen Philosophie, und die Anomalie unter den Zweigwissenschaften wartet auf das organische Band, durch welches eine neue Philosophie sie wieder verknüpfen wird. Kann die Philosophie in ihrer antichristlichen Richtung, die sie in ihren letzten Ausläufern genommen hat, nicht länger bestehen, so wird sie für die Zukunft eine Richtung einzuschlagen haben, die sie nicht wieder in Widerspruch mit dem Christenthum führt. Und da die Vernunft nicht die angeborne Feindin des Christenthums ist, so wird sie auch dazu in sich selbst den Antrieb und die Mittel finden.“ — ⁹¹⁾ Természetesen sem Lange (i. h. II. pag. 276 s. k.) sem egy Fechner (Atomlehre. I. Auflage. Leipz. 1864) s mások értelmében. — Jól mondja Hertling (i. h. pag. 17.) „Es ist für die mechanische Weltansicht der Prüfstein ihrer Wahrheit, dass innerhalb des von ihr umrissenen Gebietes keine Stelle sich zeige, an der ihre Kraft aussichtslos versagt. Es darf im Bereiche des Thatsächlichen nichts geben, das nicht wenigstens die Hoffnung rege machte, mit der Zeit den schon bekannten Erscheinungen gleichartig eingeordnet zu werden. Es darf endlich in den Reihen ihrer erklärenden Glieder niemals eine unausfüllbare Lücke bleiben. Wenn wir ihr glauben sollen, dass die Welt ein Spiel ohne Sinn und Ziel sei, so werden wir um so fester daran halten, dass sie uns zeige, wie nach ihren eigenen Prinzipien dieses Spiel zu Stande kommen könne, oder zu Stande kommen müsse. Grenzen der mechanischen Naturerklärung in der einen oder anderen der bezeichneten Richtungen, wären ebensoviele Punkte, an denen sie über sich selbst hinaus weist, und die Aufdeckung solcher Grenzen ist darum gleichbedeutend mit dem Nachweis von der Unmöglichkeit der mechanischen Weltansicht.“

méltó zárkő gyanánt a nem többé — úgy szólván — illesztetlen zilált romokként szétszóródó, hanem szellemi szerves egészszé összefort ösztudomány-nak magasztos épületére, mely épúgy az ember valódi nagyságát s üdvös törekvései fényes diadalát hirdetné büszkén, mint dicsőítené egyúttal a teremő áldó Istent is méltóképen!

Ez lenne aztán azon valódi fensőbb monismus, melynek kész híveiül mi is szívesen valljuk magunkat.

Mélyen tisztelt gyülekezet!

A mondottakból, melyekben mindenütt — ha-
bár csak érintőleg — a tudományok tág terén szá-
zadokon át napjainkig lehullámozott tényekre támasz-
kodtunk, — úgy hiszem — elég világosan kiderült,
hogy valamint a tudományágak s szakok közti szer-
ves összeköttetésnek bárminő megzavarása —
történjék az akár valamely szak perfidiája folytán
megkisértett elszakadás, akár egyiknek a másik kö-
rébe való illetéktelen avatkozása s kontárkodása vagy
épen egyrésrőlí vagy kölcsönös elnyomás által, —
nemcsak az illető tévútra került vagy megzavart tu-
dományág vagy szak kárával, sőt néha vesztével,
hanem az ösztudománynak is sokszerű hátrá-
nyával s elhomályosításával jár: úgy viszont a tév-
útra került, elszigeteltségében elfajult tudomány éb-
redése, kijózanodása s elvégre teljes restauratiója ok-
vetlenül mindenek előtt a közeledés, isméti vissza-
térés, kivált józan, egy bölcsészet által közve-
títendő testvéries szövetkezés, és így a természe-
tes harmonia üdvös helyreállításával kapcsolatos.

A hazugsággal az igazság nem szövetkezhetik,
igazság csak igazsággal foghat kezét.

Miből az igaz tudomány minden őszinte barátja azon önkényt folyó tanulságot vonandja, miszerint csakis a testvéries szoros összeköttetésnek kölcsönös gonddal s őszinteséggel ápolt fentartása s önzéstelen megszilárdítása, — a mi csak a józan bölcsészet minél fokozottabb művelése mellett történhetik — biztosítják egyedül az igazi tudománynak úgy megőrzését, mint sikeres haladását, egyedül szereznek neki megtámadhatlan tekintélyt, s emelik ellenállhatlan, igazán üdvös s tartós nagyhatalommá.

Miszerint első sorban a tudományok egységi s összesítési gyúpontjai az egyetemek vannak, s ra hazaiak közt kivált anyaegyetemünk van hivatva a tudomány ez igazi érdekeit szemmel tartani, sőt észben kellő érvényrejutásukat is a szűk falakon kívül is minél lehetőbbé tenni: az, úgy hiszem, eléggé világos.

Hogy a tudományos világban mutatkozó átalakulási stádiumok, szellemi küzdelmek s üdvös készülődések mellett a culturnépek közt mindinkább méltóbb helyet foglalni törekvő nemzetünknek is úgy kellő életjeladásra, mint érdemszerzésre kínálkozó alkalmat legközelebb Önök, Tisztelt Egyetemi Polgárok! fogják majd, a hazai tudományra nézve addig remélhetőleg még kedvezőbb körülmények közt, szerencsésen értékesíthetni; hogy úgy hazai tudományunk előbbrevitele s gyümölcsöző elterjedésére, mint tudományos reputatiónk emelésére hol közvetlenül, hol közvetve, leginkább Önök fognak, mint erre leghivatottabb tényezők közreműködhetni: az sem szorul hosszú fejtegetésre.

S azért szabadjon most kizárólag Önökhöz, magyar hazánk kiváló reményeihez fordulnom, és — Kinek imént áldásáért esedeztünk, — az Istennek nevében megkezdendő új tanszakasz küszöbén, legalább röviden, fogékony szívökre kötnöm: hogy a mondottak úgy irányt, mint vigaszt s bátorítást nyújtó tanulságainak folytonos szemmel tartása mellett, letevéen mindenekelőtt minden előítéletet s elfogultságot, — a tévelyek s tév irányok e gazdag forrásait — fogjanak hideg vérrel, férfiasan elszánt vasakarattal, részrehajlatlan igazságszeretettel, és lehetőleg minél alaposb józan-philosophiai képzettséggel, tanáraik biztos kalauzolása mellett, szép ha nem is fáradság nélküli feladatukhoz.

A tantermekben hallottaknak minél értékesíttetebb elsajátításán kívül szintén mulaszthatlanul szükséges öntevékeny buvárkodásainál ne az érző tehetség gerjedelmeit, ne a phantasiát domináltassák, mely komoly biztos ítélet helyett a kaleidoscop módjára csak kapkodó játszi combinációkkal ámít, — hanem a szív ferde szenvedélyeitől meg nem vesztegetett tiszta higgadt ész vezérelje nyugodtan; és a mennyiben e célra az irodalmi termékeknek ma már egész tengerével állnak szemközt, a tanáraiktól nyerendő iránytűhöz tartsák magukat, mert csakis így lesz fáradozásuk sikeres, s kerülendik ki az e téren oly gyakori szírteket; s csak is így nem fogják magukat sem frappiroztatni, sem dupiroztatni a pusztá üres phrasisok által, s lesznek képesek kellő logikai képzettség mellett azonnal felismerni úgy a merő divatnál egyéb alappal nem bíró állításokat, mint a szolid bizonyítás helyett any-

nyiszor mesterkéltén árult vakmerő sophistikus csel-fogásokat.

Kerüljék minden áron szaktanulmányaikban a veszélyes egyoldalúságot; tiszteljék, becsüljék más szakoknak is biztos ismereteit; netán felmerülendett kételyek esetében pedig keressenek azonnal illetékes felvilágosítást és, egyik volt kormányunk szép mondásaként „szaktudományaikba való mélyedés által oda kell élesíteni ítéletünket, hogy a szakukba vágó dolgokban az igazság megismerésére, szakukon kívüli dolgokban pedig azon igazi határ megismerésére képesíttessenek, melyen túl beavatkozásuk üdvös nem lehet. Csak a ki valamit tud, az ismeri meg mily sokat nem tud, az méltányolhatja mások tudását.“ ⁹²⁾

A mennyiben pedig hazai tudományunk leendő művelőihez szólok, szabadjon záradécul még azon eléggé meg nem szívlelhető igazságra figyelemztetnem, melyet tisztelt Prorektorunk hangsúlyozott egyik rectori beszédjében, még pedig annál is inkább, mert nyughatatlan szomszédaink, — kiket többi közt boszant, de a magyar tudománynak bizonyosan sem hátrányára, sem kárára soha nem volt s nincsen, hogy sem dicstelen hegelismusuk dominációját annak idejében hazánkra kiterjeszkedni nem engedték, sem most alkonyodó häckelismusuknak tárt karokkal tömjénezní nem sietünk, — modern kulturtheoriáik értelmében, mint „fajilag legelőkelőbbek“ csakugyan bennünket is, mint fajilag és kulturailag „megbélyegezteket,“ a létjogosultság nél-

⁹²⁾ 1. Acta Reg. scient. Universit. Hung. anni 1874/5. fasc. I. p. 57. 59. Dr. Kovács József.

küli, s mielőbb elnyelendő nemzetek közé szeretnek csupa kultur-szeretetből sorozni.

A legfontosabb életkérdés, — úgymond — ránk nézve nemzeti tudományos életünknek lehetőleg önálló és erélyes fejlesztése. E tudományos életnek, az újnak, önállónak alkotására kell irányozva lenni, és nem szabad pusztán assimilatio által tengődni; mert utóbbi esetben szünet nélkül azon veszélynek vagyunk kitéve, hogy mi fogunk assimiláltatni, és habár észrevétlenül és egyelőre a külsőségek fenmaradásával, csendesen olvadunk fel idegen civilisatiókba.“ ⁹³⁾

A tudományos világban a jelen áramlatok s szellemi küzdesek minősége, a részben átmeneti, részben újjáalakulási stádiumok eme fontos életkérdés megoldására tán nem is éppen kedvezőtlen körülmények; a még mindig nem eléggé méltányolt hazai tudománynak, nemzeti létünk s nagyságunk e főemeltűjének helyzete is remélhetőleg mielőbb javulni fog úgy az által, hogy azon magasb s legmagasb körök, hol — mint ezt tisztelt hivatali elődöm múlt évben e helyről oly ékesen hangoztatta, ⁹⁴⁾ — a tudomány s tudományos képzettség mindaddig egyéb érdemek mögött csak igen másodrendű dolognak tekintetett, hazafias kötelességöknél fogva is méltóbb állást foglalván a tudományos törekvéseket előmozdítandják, — mint az által is, hogy ugyan a tudományból táplálkozó, de nem rögtönözhető közműveltség emelésére is, — mely nélkül maga a tudomány sem gyümölcsözhetik szé-

⁹³⁾ I. Acta etc. anni 1875/6, fasc. I. p. 69. Dr. Than. — ⁹⁴⁾ I. Acta etc. anni 1875/6 fasc. I. p. 79. s k. — Dr. Hunfalvy János.

lesb s szembeszökőbb mérvben, — kivált az úgy nevezett középosztály köreibben erélyesen, kellő előképzettség s érdeklődéssel járó, oly fokú receptivitás készítettetik lassankint elő, mely mellett majd mint termékenyebb talajban a fensőbb tudományos ismeretek minél szélesb mérvben akadálytalanul megfogamzhasanak, s minél mélyebb gyökereket verhessenek.

E mindinkább érlelődő előfeltételekben pedig tagadhatlanul rejlik a lehetőség, hogy nemzetünk csakhamar magasb műveltség, értelmiség s tudomány tekintetében bármely „fajilag előkelőbb“ nemzettel versenyezhetend, s önálló életrevalóságának nagyobb jeléül, bizonyára nem a legalsó fokban, mielőbb szintén „nyujthassa az emberiség közös szellemi vagyonához a maga adalékait.“ ⁹⁵⁾

És ha tán már most is nem csupán a pusztaudvariasság s ildomosság nem komolyan veendő nyilatkozata volt, mit a fővárosban ülésezett nemzetközi statisztikai congressus megnyitásakor, egy hét előtt közhelyesléssel az elnök mondott, hogy t. i. „hazánk önállóságának rövid ideje alatt is a tudomány s civilizatio terén a nemzetek sympathiáját tudta magának kivívni:“ akkor ama kulturánk remélt szebb jövője annál könnyebben leend tiszteletet-parancsoló.

Jövönk e nagy életkérdésének megoldására, jövönk e szép s mulaszthatlan feladatának megvalósítására, — kivált a fensőbb tudomány részéről történendők tekintetében — szerencsésen közreműködni

⁹⁵⁾ Acta etc. anni 1871/2 fasc. I. p. 69. Dr. Toldy Ferenc.

kiválólág Önök lesznek majd hivatva; a szellemi küzdés terén, hol közvetlenül, hol közvetve, a legdöntőbb tényezők Önök lesznek; s azért, ha drága magyar hazánk sorsa szívükön fekszik; ha ifju keblökben igazi honszeretet lángol: fogjanak hazafiui lelkesedéssel párosult tudvágygyal, magasb önérzéssel s kettőztetett buzgalommal immár megkezdendő vagy folytatandó tanulmányaihoz; értékesítsék ernyedetlen szorgalommal a drága időt s fiatal erejüket; ne gyarló papírra írt bizonyítványokat keressenek csak s felületes kenyértudományt; hanem önzéstelenül semmi munkától vissza nem riadva, azon szilárd meggyőződéssel, hogy hazájok üdvére szentelik közreműködésüket, gyűjtsék a kisebb nemzeteknek is életet s becsültetést biztosító igazi magasb tudományosság s fensőbb műveltség kincseit, melyek reményteljes életpályájoknak leendő fontos küldetésében majdan biztos alap, kalauz és szövétnekül szolgálandanak.

Isten áldása kísérje lépteiket, sikeresítse fáradozásait a hazának minden tekintetbeni üdvére!

E szívből fakadt óhajjal az 1876/77 tanszakaszt megnyitottnak nyilvánítom.